

CRONICA EPIGRAFICĂ A ROMÂNIEI (XXXVIII, 2018)

CONSTANTIN C. PETOLESCU*

Cronica epigrafică a anului precedent înregistrează apariția unor volume de studii arheologice și epigrafice (nr. 1964–1966) consacrate împăratului Traian, de la a cărui moarte și consacrare (*Divus Traianus*) s-au împlinit 19 secole¹, o contribuție la istoria militară a unei provincii învecinate, *Moesia Superior* (nr. 1967), precum și un număr important de studii epigrafice sau publicații ori revizuri de inscripții privitoare la istoria Daciei (nr. 1968–2038) și a Moesiei Inferior (nr. 2039–2081)². Cea mai remarcabilă este apariția magnificului ISM, VI.2, consacrat aducerii la zi a patrimoniului epigrafic tomitan, operă a epigrafiștilor Alexandru Avram, Maria Bărbulescu și Livia Buzoianu (v. *infra*, nr. 2039). Începând cu această serie, contribuțiile conținând publicații de inscripții noi sau revizuri de inscripții nu vor mai fi citate la rubrica *Bibliografie / Generalități*, ci la cea de *Inscripții recent descoperite sau revizuite*.

Tot în cursul acestui an consemnăm apariția publicației *L'Année épigraphique*, 2016; inscripțiile din Dacia sunt cuprinse între numerele 1300–1346 (fișele întocmite în cea mai mare parte de Ioan Piso), iar cele din Dobrogea (partea românească a provinciei Moesia Inferior) între numerele 1352–1354, 1362–1373 (fișe întocmite de autorul acestei cronici).

---

* Academia Română, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București; e-mail: ccpetolescu@yahoo.fr.

¹ Vezi, de asemenea, publicația din Roma, *Civiltà Romana* 4, 2017, care publică un set de contribuții sub titlul *Per il XIX centenario della morte di Traiano*: Mariano Malavolta, *Saeculum Traiani* (p. 243–250); Luisa Alarcón, Francisco Montero-Fernandez, *The Traianeum and the urbanism of Italica* (p. 251–270); Oscar Mei, *L'Arco di Traiano di Ancona: dalla riscoperta di età umanistica agli studi più recenti* (p. 271–288); Gică Băeștean, *Sarmizegetusa Archaeological Museum* (p. 289–304); Anna Maria Liberati, *A proposito di un carteggio inedito. Traiano all'E42 tra archeologia e ideologia* (p. 305–356).

² Strângerea bibliografiei epigrafice a beneficiat de sprijinul colegilor: prof. dr. Ioan Piso, prof. dr. Radu Ardevan (Cluj-Napoca), prof. Alexandru Avram (Université Le Mans), dr. Florian Matei-Popescu (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București).

DACIA

(nr. 1964–2038)

Bibliografie – Generalități

(nr. 1964–1996)

1964. *Traiano. Costruire l'Impero. Creare l'Europa.* Mercati di Traiano – Museo dei Fori Imperiali, 29 novembre 2017 – 16 settembre 2018, Roma, 2017. Catalog de expoziție, (coordonator nemenționat), precedat de un număr impresionant de studii; reținem doar pe cele care se referă direct (într-un fel sau altul) la istoria Daciei.

– Livio Zerbini, *Traiano e le provincie danubiane*, p. 39–44;

– Simone Pastor, *L'Eneade Troiano: legittimazione e persistenza del rapporto Traianus / Troianus in area balcano-danubiana*, p. 83–87;

– Alexandre Simon Stefan [= Alexandru Simion Ștefan], *La conquista del regno geto-dacico da parte di Traiano e l'eredità delle guerre di Domiziano*, p. 129–136;

– Alexandre Simon Stefan [= Alexandru Simion Ștefan], *Dal Tropaeum Domiziani al Tropaeum Traiani. Apollodoro di Damasco, architetto di guerra in Mesia e in Dacia*, p. 137–140;

– Lucrezia Ungaro, *Daci e barbari deportati: dallo stereotipo all'esibizione nel foro, regalità e violenza*, p. 146–150;

– Lucia Cianciulli, *I rilievi dei Cavalieri Danubiani: portato religioso e sociale di un culto provinciale*, p. 158–162;

– Florian Matei-Popescu, Ovidiu Țentea, *I primi insediamenti romani nella Dacia: il contributo dell'esercito*, p. 163–168;

– Anca Cezarina Fulger, *L'opera architettonica dell'imperatore Traiano nella provincia Dacia: il ponte sul Danubio e il monumento trionfale Tropaeum Traiani*, p. 170–175.

1965. *Divus Traianus. Travaux du Colloque international de Drobeta-Turnu Severin, 16–17 juin 2017.* Recueillis et publiés par Constantin C. Petolescu, Martin Galinier et Florian Matei-Popescu, București, 2018, 228 p.

Colocviul a fost prilejuit de împlinirea a 1900 de ani de la moartea împăratului Traian (august 117) și consacrarea sa ca *Divus* (în toamna anului 118). Transcriem sumarul volumului:

– Doinița Chircu, Florin Pârlea, Leonard Velcescu, *Avant-propos*, p. 9–10;

– Martin Galinier, *Traianus, Optimus Princeps?*, p. 11–17;

– Leonard Velcescu, *Le portrait de l'empereur Trajan dans la sculpture romaine* (I), p. 17–27. [Prima serie a acestui amplu proiect de publicare cuprinde piesele aflate în Musée des Antiques « Saint Raymond » din Toulouse];

– Cinzia Conti, Giangiacomo Martines, *Apollodorus for Trajan: the Column and Other Architectural World Records*, p. 29–45;

– David Soria Molina, *Estrategia y guerra naval en el espacio Danubiano durante las guerras Dacicas Trajano*, p. 47–59 [Între distincțiile primite de câțiva generali romani, apar și *coronae classicae*: un anonim dintr-o inscripție (acefală) de la Roma (CIL, VI, 1444 = ILS, 1022 = IDRE, I, 6); alt anonim (se presupune că este vorba despre D. Terentius Scaurianus: IDRE, I, 183 = AÉ, 1982, 678; Nemausus, Gallia); C. Cilnius Proculus, guvernator al Moesiei

Superior (IDRE, I, 128 = AE, 1987, 392; anul 100; Arretium, Italia); Q. Glitius Atilius Agricola, guvernator al Pannoniei (IDRE, I, 157–161). Doar pe baza acestor inscripții, David Soria Molina imaginează un război naval cu barbarii nord-danubieni, care au invadat Moesia Inferior în iarna dintre anii 101/102; aceștia ar fi avut concursul cetăților Tyras și Olbia și chiar al Regatului Bosporan: ipoteză (păreră) total hazardată];

– Doina Benea, *Einige Bemerkungen zur Verwaltung der römischen Brücke von Pontes – Drobeta*, p. 61–66 (încercare de reabilitare și valorificare istorică a inscripției CIL, III, 90*);

– Constantin C. Petolescu, *Victoria Dacica de l'empereur Trajan et son écho dans l'Empire romain*, p. 67–78 (pe baza inscripțiilor și a reprezentărilor iconografice);

– Adina Velcescu, *Essai d'identification iconographique sur la Colonne Trajane: Apollodore de Damas et Hadrien*, p. 79–105;

– Constantin C. Petolescu, Florian Matei-Popescu, Paul Dinulescu, Cristian Manea, Oana Neagoe, Marian Neagoe, Mihai Stângă, *Drobeta. Le centre militaire et la ville romaine*, p. 107–125 (pe baza cercetărilor arheologice și a surselor epigrafice);

– Mihail Zahariade, *New Thoughts on Old Subjects: the Romans in the Sub-Carpathian Area in A.D. 101–106. With a Hawkish Eye on the Role of the Draja de Sus Roman Camp*, p. 127–145 (pe baza cercetărilor arheologice și a descoperirilor epigrafice tegulare – ștampile ale legiunilor I Italica, V Macedonica și XI Claudia pia fidelis și ale cohorței I Flavia Commagenorum);

– Ioan Carol Opriș, *Trajan et ses dédicaces dans la Mésie Inférieure. Activité constructive civile et militaire selon le dossier épigraphique*, p. 147–161;

– Carmen Maria Petolescu, *Diva Matidia*, p. 163–165 (amplă investigație prosopografică, pornind de la un aureus de tip consecratio, din anul 119/120, descoperit în depresiunea Loviștei din Carpații meridionali);

– Ion Dumitrescu, *Représentation des outils sur les bas-reliefs de la Colonne Trajane*, p. 167–180;

– Paul Dinulescu, Ana Cristina Hamat, *Roman Weapons and Military Equipment Discovered in the Roman Fort at Vărădia-Chilii*, p. 181–191;

– André Pelletier, Franck Dory, *Légionnaires et auxiliaires gaulois en Dacie et Mésie sous Trajan*, p. 193–198 (dosarul epigrafic al militarilor originari din Gallia participanți la războiul dacic al împăratului Traian);

– Tudor Teoteoi, *Témoignage hagiographique sur la diffusion et la persistance du nom de Trajan parmi les Daces après la conquête romaine*, p. 199–211 (legenda Sfântului Basiliscus, martirizat în timpul mării persecuții din timpul lui Diocletian);

– Constantin C. Petolescu, *Saints avec des „noms impériaux”*, p. 213–216 (Sfânta Drosida – „fiica împăratului Traian”; Sfântul Traian, originar din zona dunăreană);

– Marin Cojoc, *Pape Grégoire le Grand et la tradition historique de l'empereur Trajan*, p. 217–223;

– Tudor Rățoi, *Le monument de l'empereur Trajan de Drobeta–Turnu Severin*, p. 225–228.

Despre opera împăratului Traian în provinciile dunărene și păstrarea numelui său în memoria popoarelor din sud-estul Europei, vezi și articolul nostru din Magazin istoric 52, 2 (623), 2019, p. 13–17.

1966. Ovidiu Țentea, Alexandru Rațiu (eds.), *Expoziția Sarmizegetusa. Începuturile Daciei romane / The Exhibition Sarmizegetusa. The Beginning of Roman Dacia* [Ministerul Culturii și Identității Naționale. Muzeul Național de Istorie a României (București) în colaborare cu Muzeul Civilizației Dacice și Romane (Deva) și Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei (Cluj-Napoca)], București, 2017. Cuprinsul catalogului expoziției:

- Ernest Oberländer-Târnoveanu, *Cuvânt înainte / Foreword*, p. 6–7;
- Ovidiu Țentea, *Conceptul expoziției / The concept of the exhibition*, p. 8–9;
- Ovidiu Țentea, *Scurt istoric al cercetărilor / Short history of research*, p. 10–13;
- Ioan Piso, *Colonia Dacica Sarmizegetusa. Scurtă introducere / Colonia Dacica Sarmizegetusa, short introduction*, p. 14–19;
- Ioan Piso, *Forul lui Traian (Forum Vetus) / The Trajan's Forum (Forum Vetus)*, p. 20–31;
- Ioan Piso, *Forul lui Antoninus Pius (Forum novum) și Capitoliul / The Forum of Antoninus Pius (forum novum) and the Capitulum*, p. 32–38;
- Ovidiu Țentea, *Diversitate religioasă. Zeii de la Palmyra / Religious diversity. The gods of Palmyra*, p. 39–43;
- Ovidiu Țentea, Mariana Egri, *Necropola de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa – lumea morților / Ulpia Traiana Sarmizegetusa necropolis – the world of the dead*, p. 44–46;
- Cristian-Aurel Roman, *Iluminatul la Sarmizegetusa / The Lighting at Sarmizegetusa*, p. 47–54;
- Gică Băeștean, *Apa în antichitatea romană / The Water in Roman Antiquity*, p. 55–58;
- *Bibliografie / Bibliography*, p. 59–61;
- *Catalogul pieselor / The catalogue of objects*, p. 63–139.

1967. Florian Matei-Popescu, Ovidiu Țentea, *Auxilia Moesiae Superioris*, Cluj-Napoca, 2018, 153 p. + 3 hărți.

Repertoriul cuprinde 53 de trupe: șapte *alae* (*I Claudia nova miscellanea*, *Gallorum Flaviana*, *I Hispanorum Campagonum c. R.*, *II Pannoniorum veterana*, *praetoria singularium*, *I Frontoniana Tungrorum*, *I civium Romanorum*), 42 de *cohortes* (*I Antiochensium sagittariorum*, *I Aurelia nova milliaria equitata c. R.*, *II Aurelia nova milliaria equitata c. R.*, *I Flavia Bessorum*, *VII Breucorum equitata c. R.*, *I Britannica milliaria c. R. equitata*, *I Brittonum milliaria*, *II Brittonum / Britannorum milliaria eq. c. R. p. f.*, *III Brittonum equitata veterana*, *III Augusta Nerviana Brittonum*, *V Lucensium*, *III Campestris c. R.*, *I Cilicum milliaria equitata sagittariorum*, *I Cisipadensium*, *II Flavia Commagenorum*, *I Cretum sagittariorum*, *III Cypria c. R.*, *II Dacorum*, *I Aurelia Dardanorum (milliaria equitata)*, *II Aurelia Dardanorum milliaria equitata*, *Flavia*, *II Gallorum Macedonica equitata*, *V Gallorum Pannonica*, *I Hispanorum p. f. c. R. equitata*, *I Flavia Hispanorum milliaria equitata*, *II Hispanorum (scutata Cyrenaica) equitata*, *III Hispanorum*, *V Hispanorum equitata*, *I Augusta Lusitanorum veterana equitata*, *I Montanorum c. R.*, *I Pannoniorum veterana equitata p. f.*, *I Ulpia Pannoniorum milliaria equitata*, *II Pannoniorum*, *III Raetorum*, *VIII Raetorum equitata c. R.*, *I Thracum c. R.*, *I Thracum Syriaca equitata*, *VI Thracum veterana equitata*, *I Vindelicorum milliaria c. R. p. f.*, *singularium*, *VIII Gemina voluntariorum*), alte patru formațiuni neregulate (*pedites singulares Britannici*, *Mauri equites*, *numerus Batavorum*, *numerus Dalmatarum*). O parte dintre aceste trupe au fost transferate, pe timpul

lui Traian, în Dacia; alte mișcări de trupe s-au produs pe timpul împăratului Hadrian (când unele au revenit în Moesia Superior).

1968. *La Dacie et l'Empire Romain. Mélanges d'épigraphie et d'archéologie offerts à Constantin C. Petolescu*. Edités par Mihai Popescu, Irina Achim et Florian Matei-Popescu, București, 2018, 354 p.

Vezi contribuțiile semnalate mai departe la nr. 1971, 1972, 1974, 1977, 1982, 1996.

1969. Csaba Szabó, *Sanctuaries in Roman Dacia. Materiality and Religious Experience*, Oxford, 2018.

Autorul analizează rolul sacralizării și impactul social al comunicării religioase în contexte urbane (Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Drobeta, Apulum, Napoca), militare (Potaissa, Porolissum, Mehadia), precum și în mediile rurale (sau cvasiurbane: Micia, Germisara, Ad Mediam etc.). Un capitol este dedicat unor grupuri de credincioși cu un important impact mistico-religios (adoratori ai lui Bacchus–Dionysos, Jupiter din Doliche, Mithra).

Vezi, de același autor: *The Material Evidence of the Roman Cult of Mithra in Dacia. CIMRM Supplement of the Province*, ActaAntHung. 58, 2018, p. 325–357, în special p. 331 și urm.).

*

1970. Radu Ardevan, *Über das religiöse Verhalten der Munizipalaristokratie von Sarmizegetusa*, în vol. Leszek Mrozewicz (ed.), *Studia Europaea Gnesnensia*, Gniezno 16, 2017, Special Issue. *In memoriam Géza Alföldy*, p. 431–445.

Analiza dedicațiilor private ale aristocrației ulpiene dovedește preferința acesteia pentru divinitățile romane, în primul rând pentru Iupiter Optimus Maximus și pentru zeii ocrotitori ai căminului, bunăstării și sănătății. Cultul imperial și religiile exotice dețin o pondere minoră.

1971. Radu Ardevan, *La famille de Verzovia Saturnina*, în vol. *La Dacie et l'Empire Romain* (v. supra, nr. 1968), p. 127–133.

Discuție pe marginea inscripției funerare CIL, III, 1247 (= IDR, III/5, 599): *Verzoviae Saturninae, [e]q(uitis) R(omani) f(iliae)*, ridicată de către fiul său, *C(aius) Numm(ius) Certus, eq(ues) R(omanus), aug(ur) col(oniae) Apul(ensis), patr(onus) coll(egiorum) fab(rum) et dendr(ophorum) col(oniae) s(upra) s(criptae)*. Este vorba despre două familii de cavaleri romani: *Nummii* erau de origine italică, dar familia *Verzovia* a mamei dedicantului s-ar putea să fi venit din Dalmatia (illiri romanizați).

1972. Doina Benea, *Brick Workshops from Apulum*, în vol. *La Dacie et l'Empire Romain* (v. supra, nr. 1968), p. 219–228.

Materialul documentar este strâns în IDR, III/6 (Cloșca L. Băluță). Ștampilele legiunii XIII Gemina sunt, într-un mare număr de cazuri, însoțite de antroponime (78 de nume); aceștia erau producători civili, dar care activau în canabele legiunii, în folosul acesteia.

1973. Doina Benea, *Unele observații privind Numeri Maurorum din Provincia Dacia*, Sargetia S.N. 9, 2018, p. 61–86. Vezi și Doina Benea, *Numerus Maurorum Tibiscensium. Contribuții la istoria trupelor de mauri din Dacia*, Banatica 8, 1985, p. 139–154.

1974. Mihai Ovidiu Cătoi, *Objets chrétiens du IIIe siècle à Praetorium (département de Vâlcea)?*, în vol. *La Dacie et l'Empire Romain* (v. *supra*, nr. 1968), p. 299–317 (evaluare critică).

1975. Dan Dana, *Le nom de Cumidava et la cohors VI nova Cumidavensis*, în vol. Paul Pavel, Ovidiu Savu (coord.), *Studia in honorem Florea Costea la a 80-a aniversare*, Braşov, 2017, p. 111–116. Referitor la inscripţia coortei, autorul acceptă lectura lui Mihail Macrea (vezi şi articolul nostru, *Note epigrafice (seria a X-a)* din SCIVA 67, 3–4, 2016, p. 303–312) şi insistă asupra explicării lingvistice a toponimului *Cumidava* (transmis de Ptolemeu, III, 8,4; confirmat pe cale epigrafică).

1976. Dan Deac, *Materialitatea religioasă la Porolissum. Studiu de caz: cultul lui Silvanus*, în Dan Băcuet-Crişan, Sanda Băcuet-Crişan, Ioan Bejinariu, Horea Pop, Horaţiu Cociş, Dan Deac, *100 de ani de cercetări arheologice în Sălaj (1918–2018)*, Cluj-Napoca, 2018, p. 147–159. Se invocă toate izvoarele disponibile, inclusiv cele epigrafice.

1977. Martin Galinier, *La mention des sarcophages dans l'épigraphie latine: à propos de l'inscription CIL, III, 1198 d'Alba Iulia (Dacia)*, în vol. *La Dacie et l'Empire Romain* (v. *supra*, nr. 1968), p. 145–157.

1978. Ana-Cristina Hamat, *VTERE FELIX inscribed rings discovered in Roman Dacia*, Sargetia S.N. 8, 2017, p. 57–70 [doar şapte piese descoperite la Sucidava (1), Cioroiu Nou (1), Dierna (1), Potaissa (3) şi Bologa (1); catalog şi ilustraţie].

1979. Felix Marcu, *The fort at Râşnov (Cumidava) and the Cohors Vindellicorum*, ActaMN 55/I, 2018, p. 205–226.

În legătură cu garnizoana castrului de la Râşnov, publicată de Mihail Macrea, autorul revine la lectura propusă de A. Alföldi şi I.I. Russu (vezi IDR, III/4, 221, cu toată bibliografia):

Pe baza unor analogii de *castrametatio* între castrul de la Râşnov (faza târzie) şi castrul de la Arzbach (Germania Superior), autorul conchide că trupa care a construit şi a staţionat în lagărul de la Râşnov, în secolul al III-lea, ar fi fost *cohors IIII Vindellicorum*; această trupă (adusă din Germania!) ar trebui identificată cu acea COHORS VIN⁰ [- - -c]VMIDAVENSIS, care a făcut să curgă multe călimări de cerneală (vezi doar AÉ, 1978 = IDR, III/4, 123; vezi şi în această cronică nr. 1269). Autorul (F.M.) respinge lectura *cohors VI no[va] Cumidavensis* [[Ale]x[an]dr[ia]nae (sic) şi propune *cohors Vind[ellicorum] Cumidavensis Alexandriana*. Lăsând la o parte obiecţiile de ordin epigrafic (la sfârşitul r. 7, literele sunt clare: N⁰), ne punem întrebarea de ce ar lipsi numărul de ordine al trupei (*cohors IIII Vindellicorum*), prin care ar trebui să se deosebească de trupa de la Tibiscum (*cohors I Vindellicorum*). Concluzia: dorinţa de originalitate, care a fascinat mari nume (de la A. Alföldi încoace), păleşte încă în faţa studiului impecabil al primului editor al inscripţiei (Mihail Macrea).

Vezi şi Traian Constantin Dumbrăveanu, *Castrul roman de la Râşnov – istoric şi mărturii inedite despre primele cercetări arheologice sistematice desfăşurate la fortificaţia romană de pe malul Bârsei*, în vol. Paul Pavel, Ovidiu Savu (coord.), *Studia in honorem Florea Costea la a 80-a aniversare*, Braşov, 2017, p. 117–133.

1980. Ioana Mărincean, *Potaissa's society reflected through epigraphic sources*, Tibiscum S.N. 7, 2017, p. 109–112.

1981. Coriolan Horațiu Opreanu, *De la Dacia romană la „Romania”. Identități etnice și culturale la Dunărea de jos*, în vol. *Construind Unirea cea Mare*, VII. *De la Sarmizegetusa la Alba Iulia. Stat și statalitate pe teritoriul României*, volum îngrijit de Ioan-Aurel Pop și Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, 2018, p. 51–147: o mică sinteză privind viața romană în Dacia și Scythia Minor (Dobrogea) în secolele II–III; evoluția romanității daco-moesice în secolele IV–VI.

1982. Florian Matei-Popescu, *On the Origins of the municipium Hadrianum Drobetaense*, în vol. *La Dacie et l'Empire Romain* (v. *supra*, nr. 1968), p. 87–96.

Autorul presupune existența la Drobeta, îndată după constituirea provinciei Dacia, a două așezări civile de tip *vicus* – unul dezvoltat în apropierea castrului (un *vicus* militar), altul dezvoltat în legătură cu viața meșteșugărească și comercială (stimulate de navigația fluvială intensă și existența podului peste Dunăre), care va fi ridicat de împăratul Hadrian la rangul de *municipium*. Dar existența unei *regio* (vezi nota aceluiași autor, *Note epigrafice* (VI), SCIVA 66, 3–4, 2015, p. 297–300, nr. 2), supusă controlului unui *centurio regionarius*, detașat din legiunea IIII Flavia felix (mai târziu și din legiunile V Macedonica și XIII Gemina), este de pus în legătură cu organizarea polițienească din teritoriul provincial.

1983. Florian Matei-Popescu, Ovidiu Țentea, *The Eastern Frontier of Dacia. A Gazetteer of the Forts and Units*, în vol. Vitalie Bărcă (ed.), *Orbis Romanus and Barbaricum. The Barbarians around the Province of Dacia and their Relations with the Roman Empire*, Cluj-Napoca, 2016, p. 7–24 (trecură în revistă a castrurilor de pe linia Carpaților Orientali și a trupelor staționate în ele; subliniază atenția acordată apărării trecătorilor spre Moldova).

1984. Coriolan Horațiu Opreanu, *The Garrison of the Roman Fort at Porolissum (Dacia). The Analysis of the Tile-Stamps*, Open Archaeology [De Gruyter] 4, 2018, p. 365–372.

Propune ameliorări ale cronologiei staționării trupelor atestate epigrafic (inscripții, stampile tegulare).

1985. Constantin C. Petolescu, *Notes prosopographiques (IX)*, Dacia N.S. 61, 2017, p. 241–246.

1. Inscripția IDR, III/4, 325 (= AÉ, 1999, 1286) menționează o lucrare militară efectuată de o trupă aflată temporar în Dacia (probabil *ala Flavia Britannica milliaria c. R.*, care pleacă apoi în Pannonia Inferioară), sub ordinele lui *Egnatius [Priscus?]*, probabil primul procurator presidial al Daciei Inferioare. – 2. O inscripție din Sardinia (AÉ, 2004, 673), din timpul împăratului Valerian (253–260), menționează și numele soției acestuia (cea de-a doua soție), *Cornelia Gallonia Augusta*, atestată pentru prima dată în prosopografia romană. Autorul leagă această informație de emisiunile monetare ale împăratului Gallienus din anul 260, care poartă pe avers legenda *GALLIENAE AVGVSSTAE* (RIC, V/1, n° 18). Despre o împărăteasă *Galliena*, vezi Elisabeth Wallinger, *Die Frauen in der Historia Augusta*, Althistorisch-epigraphische Studien 2, Viena, 1990, p. 129–130 (cu omisiuni bibliografice).

1986. Constantin C. Petolescu, *Hispano-Dacica. Dacios in dos inscripciones hispanas*, Aquila Legionis 21, 2018, p. 61–68.

Un altar cu inscripție provenind de la Areias de Vilar (Portugalia; AÉ 1983, 568), închinat unei divinități hispanice obscure, inclus în anul 1996 în culegerea de inscripții externe privitoare la istoria Daciei (IDRE, I, 178), prezintă în r. 3 *Dacoru[m]*, iar în r. 4: *Durpa[neus]*; de curând, prin reexaminarea inscripției (pe baza unor fotografii după original), am putut citi în r. 2: *numeru[s]*. O altă inscripție, funerară, din Hispania Baetica (CIL, II²/5, 375), revizuită de curând de Alicia Ma. Canto, în Hispania epigraphica 8, 1998 [2002], p. 46, n. 146), menționează pe un oarecare M. Aurelius Achaicus, *natione Geta*; de punerea pietrei s-a îngrijit un personaj numit *[Dece?]balus* (vezi Constantin C. Petolescu, *Note epigrafice (seria a X-a)*, SCIVA 67, 3–4, 2016, p. 315–319, nr. 5–6). Prezența acestuia poate fi legată de acel *numerus* de daci, trimis să contribuie la respingerea invaziei maurilor rifani abătută asupra Hispaniei pe timpul lui Marcus Aurelius (vezi misiunea lui L. Iulius Vehilius Gratus: CIL, VI, 31856 = ILS, 1327 = IDRE, I, 18).

1987. Constantin C. Petolescu, *Participarea flotei romane la războiul dacic al împăratului Traian*, SCIVA 69, 1–4, 2018, p. 217–224.

Cinci diplome militare, referitoare la armata provinciei Moesia Superior din anii 100 (AÉ, 2008, 1734; AÉ, 2009, 1818), 102/105 (AÉ, 2009, 1819), 110–111 (Werner Eck, Andreas Pangerl, *Neue Diplomzeugnisse für die Truppen in den Donauprovinzen aus dem 2. Jh.*, ActaMN 55/I, 2018, p. 30–32, nr. 3), 111/112 (AÉ, 2008, 1738), 112/114 (AÉ, 2008, 1739), atestă existența unor efective de *classici*, sub ordinele unui *praefectus (classis)*. Această flotă, special constituită de către împăratul Traian în vederea războiului cu dacii, avea ca misiune să sprijine operațiunile de debarcare (inclusiv prin legarea unor poduri de vase) și să asigure supravegherea navigației fluviale.

Operațiunile preliminare războiului au solicitat din plin flota romană: aprovizionarea armatei, transportul trupelor și operații de debarcare; îndeosebi legarea unor poduri de vase (scenele IV–V și XLVIII = 37) solicita priceperea inginerilor militari romani.

1988. Constantin C. Petolescu, Mihai Popescu, *Culegerea de inscripții grecești și latine din România*, în vol. Mihai Popa (coord.), *Editura Academiei Române 70*, București, 2018, p. 54–60 (stadiul publicării / continuării culegerii).

1989. Ioan Piso, *Das verhängnisvolle Jahr 262 und die amissio Daciae*, în vol. L. Vagalinski, M. Raycheva, D. Boteva, N. Sharankov (eds.), *Proceedings of the First International Roman and Late Antique Thrace Conference „Cities, Territories and Identities”, Plovdiv, 3rd – 7th October 2016* (= Bulletin of the National Archaeological Institute / IzvestijaSofia 44), Sofia, 2018, p. 427–440.

1990. Ioan Piso, *Kleinasiatische Götter und Kolonisten in Dakien*, Gephyra 15, 2018, p. 37–70. Cu exact patru decenii în urmă, dedicam un studiu aceluiași subiect: *Les colons d’Asie Mineure dans la Dacie romaine*, Dacia N.S. 22, 1978, p. 213–218; revenire asupra subiectului, cu știri noi, în cartea: *Dacia. Un mileniu de istorie*², București, 2014, p. 254–255 (coloniști), 284 (culte din Asia Mică).

1991. Ovidiu Țentea, Florian Matei Popescu, *Cohors I milliaria Ituraeorum. A new approach*, în vol. N. Sharankov, Mirena Slavova (eds.), *Monuments and Texts in Antiquity and Beyond. Essays for the centenary of Georgi Mihailov (1915–1991)*, Studia classica Serdicensia 5, Sofia, 2016, p. 371–381.

Cf. Ioan Piso, Felix Marcu, *La cohors I Ituraeorum en Dacie*, ActaMN 43–44/I, 2006–2007, p. 167–176 (CEpR, XXIX (2009), nr. 1374):

1992. Rada Varga, *Observations on the prosopography of the urban centers of Dacia Porolissensis*, ActaMN 55/I, 2018, p. 43–61 (rolul veteranilor în constituirea elitelor urbane).

1993. Timea Varga, *Medicine, religion and society in Dacia Porolissensis*, ActaMN 55/I, 2018, p. 63–94.

Cercetare detaliată a tuturor datelor despre medicina epocii, îndeosebi cele arheologice. Se analizează și cultul zeilor vindecători în provincie.

1994. Ekkehard Weber, *Scaurianus*, Tyche 63, 2016, p. 259–268.

O inscripție fragmentară (registrul figurat lipsă) din zona Zlatna / Ampelum (CIL, III, 1610 = IDR, III/3, 362) menționează pe un *Scaurianus*, *Caes(aris) n(ostri) ser(vus) vill(icus)*. Un omonim apare într-o altă inscripție de la Apulum (CIL, III, 1081 = ILS, 3594 = IDR, III/5, 202; Nationalbibliothek, Wien; fotografia reprodusă de Ioan Piso în IDR, III/5, iar acum și de Ekkehard Weber): *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / et Dis Pe/natibus / Scauria/nus*. Dar, după E. Weber, inscripția de la Apulum pare a fi un fals (parțial): altarul păstrat la Viena ar fi o copie după o inscripție autentică, dar fragmentară, restituită astfel de Ekkehard Weber: *I. O. M / et Dis Pe/natibus / Scaurianus / [Caes(aris) ser(vus) vil(licus) / pro se et suis (?) / v. s. l. m.]*.

1995. Rainer Wiegels, *Addenda: einige Bemerkungen zu spätantiken Silber- und Goldbarren*, ActaMN 55/I, 2018, p. 241–261.

Discuția privește inclusiv (cu atenție specială) descoperirile de la Feldioara (p. 249–250, nr. 6) și Crasna (p. 250–254, nr. 7–8). Vezi, de același autor, studiile citate în CepR, XXXIV (2014), nr. 1731 și XXXV (2015), nr. 1848.

1996. Livio Zerbini, *Il sistema logistico ed il vettovagliamento dell'esercito di Traiano in Dacia*, în *La Dacie et l'Empire Romain* (v. *supra*, nr. 1968), p. 67–73.

Inscripții recent descoperite sau revizuite³

(nr. 1997–2030)

1997–1998. Werner Eck, Andreas Pangerl, *Neue Diplomzeugnisse für die Truppen in den Donauprovinzen aus dem 2. Jh.*, ActaMN 55/I, 2018, p. 25–42. Șapte diplome militare privitoare la trupele Daciei, Moesiei Inferior (v. *infra*, nr. 2058–2059), Moesiei Superior (v. *supra*, nr. 1987 și *infra*, nr. 2064) și Pannoniei Inferior. Loc de descoperire neindicat.

³ Începând cu această serie, la această rubrică vor fi introduse și diplomele militare privitoare la armata Daciei, provenite din comerțul de antichități (în țările occidentale); în cele mai multe cazuri, editorii nu menționează proveniența pieselor și trec sub tăcere colecția (posesorii) sau locul (muzeul?) unde se păstrează.

1997. P. 27–30, nr. 2, fig. 2–3 (fotografii). *Tabella I*: 1,9 × 3,4 cm; este a treia copie după o *constitutio* pentru trupele provinciei Dacia din 10 februarie 110 (p. 27–30, nr. 2).

Extrinsecus

- [*Imp(erator) Caesar divi Nervae f(ilius) Nerva Traianus*
Aug(ustus) Germ(anicus) Dacicus pontif(ex) maximus,
tribunic(ia) potestat(e) XIII imp(erator) VI co(n)s(ul) V p(ater) p(atriae)
equitibus et peditibus qui mil[itaverun]t in
 5 *alis duabus et cohortibus d]ecem, quae a[p-]*
pellantur I civium Romanor]um et I Aug(usta)
Ituraeorum et I Aug(usta) Ituraeor]um sagitta[r(iorum)]
et I Britannica (miliaria) c(ivium) R(omanorum) et I Hisp]anor(um) [p(ia) f(idelis)]
et I Thracum c(ivium) R(omanorum) et I Ituraeor]um e[t I Fla-]
 10 *via Ulpia Hispanor(um) ∞ c(ivium) R(omanorum) et II Gallor(um) Macedonica]*
et III Campestris c(ivium) R(omanorum) et IIII Cypria c(ivium) R(omanorum) et
VIII] [Raetor(um) c. R.] et pedites singulares Britannici et sunt in Dacia sub]
[D(ecimo) Terentio Scauriano] etc.

Intus

- [- - - - et sunt]
in Dacia sub D(ecimo) T]eren[tio Scauriano]
quinis et vice]nis plur[ibusve stipend(iis)]
emeritis dimi]ssis ho[nesta missione,]
 5 *quorum nomi]na s[ubscripta sunt, ipsis]*
[liberis poster]isq[ue eorum civitatem dedit et]
[conubium - - -] etc.

Alte diplome din 17 februarie 110: CIL, XVI, 57 (= IDR, I, 2); AÉ, 2011, 1790 (= ILD, II, 806).

1998. P. 32–34, nr. 4, fig. 6–7 (fotografii). Fragment de diplomă militară (*tabella II*). Dimensiuni: 6 × 4,5 cm.

Textul este astfel reconstituit de editori:

Intus

[*Imp(erator) Caes(ar) divi Hadriani f(ilius), divi Traiani Parthici n(epos), divi*
Nervae pron(epos) T(itus) Aelius Hadrianus Antoninus Aug(ustus) Pius pont(ifex)
max(imus), trib(unicia) pot(estate) V, imp(erator) II, co(n)s(ul) IV, p(ater) p(atriae)
equitibus et peditibus, qui militaverunt in ala una et coh(ortibus) V, qu(ae)
appellantur
 - - - - et sunt in Dacia Porol(issensi) sub Clodio Gallo quinis et vicens stipendiis
emeritis dimissis honesta missione,
quorum nomina subscripta sunt, civitatem Romanam dedit et conubium cum uxoribus,
quas tunc habuissent, cum est civit(as) i(i)s data, aut cum i(i)s, quas post(ea) duxiss(ent),
dumtaxat singulis]
A(nte) d(iem) [pr(idie) Non(as) Oct(obres)]
Campestre [et Senecione co(n)s(ulibus)]
Coh(ortis) [---, cui praefuit]
Sex(tus) Min[--- / ---].

Extrinsecus:

[Ti(beri) *Claudi Menandri*; P(ubli) *Atti Severi*; L(uci) *Pulli Daphni*]; P(ubli) *Atti [Festi]*; M(arci) *Sen[til(i) Iasi]*; Ti(beri) *Iul[i Felicis]*; C(ai) *Iu[li Silvani]*.

Diploma datează din anul 142, pe baza altei diplome datată 6 octombrie 142 (Werner Eck, Andreas Pangerl, *Zwei neue Diplome für die Truppen von Dacia superior und Dacia Porolissensis*, ZPE 191, 2014, p. 272–277; preluată în AE, 2014, 1640); procuratorul Clodius Gallus este identificat de epigrafiștii citați pe un alt fragment de diplomă descoperit la Buciumi (RMD, II, 128). Despre acest personaj, vezi Constantin C. Petolescu, *Clodius Gallus, procurator Daciae Porolissensis*, SCIVA 66, 1–2, 2015, p. 97–100.

1999. Proveniență necunoscută. Diplomă militară (*tabella* I) din care s-au recuperat succesiv, până prin 2005, din comerțul de antichități din Germania, 19 fragmente; tăblița reconstituită în bună parte măsoară 16,01 × 13,5 cm. Publicarea a comportat până acum trei ediții:

Werner Eck, David MacDonald, Andreas Pangerl, *Neue Diplome für die auxiliartruppen in den dakischen Provinzen*, ActaMN 38 (I), 2001, p. 27–36, nr. 1, fig. 1–2 fotografii (13 fragmente; preluată în AE, 2001, 2150); un nou fragment, cu completarea întregului text: Werner Eck, David MacDonald, Andreas Pangerl, *Neue Diplome für die auxiliartruppen von Unterpannonien und die Dakischen Provinzen aus Hadrianischer Zeit*, ActaMN 39–40 (I), 2002–2003, p. 48–50, nr. 7, fig. 14–15 fotografii (preluată în CEpR, XXI–XXIV (2001–2004), nr. 970; RMD, V, 351; ILD, 14). Ulterior, s-au adăugat alte fragmente; vezi Werner Eck, Andreas Pangerl, *Ein Diplom für die Truppen von Dacia superior unter dem Kommando des Marcius Turbo im Jahr 119 n. Chr.*, ActaMN 41–42 (I), 2004–2005 (apariție 2007), p. 61–67; CEpR, XXVII–XXVIII (2007–2008), nr. 1307; AE, 2005, 1703. Recent s-a adăugat un nou fragment din partea superioară dreaptă: Werner Eck, Andreas Pangerl, *Das früheste Zeugnis für die Stationierung der cohors XIII urbana in Africa: 11. Juni 79 n. Chr.*, ZPE 199, 2016, vezi Appendix, p. 179–183 (= AE, 2016, 2019).

Textul reconstituit acum este următorul:

Extrinsecus:

Imp(erator) Caes[ar divi] Traiani Parthici f(ilius) divi

Nervae [nepos] Traianus Hadrianus Aug(ustus),

pont(ifex) m(ax(imus), t)ribunic(ia) potest(ate) III, co(n)[s(ul)] III

equitib[us et pe]ditibus qui militaverunt

5 *in ala un[a et cohort(ibus)] VII q[uae] appellantur*

Hispanor(um) [et (1) I Ulp(ia) Britton(um)] et (2) I Hisp(anorum) p(ia) f(idelis) et
(3) *I Alpi-*

nor(um) et (4) I Br[itannica] c. R. et] (5) II Britton(um) c. R.

p. f. et (6) V Gall[or(um)] et (7) VI]II Raetor(um) et sunt in

Dacia Su[per(iore)] sub Ma[rcio] Turbone quin(is) et

10 *vicenis [pluribusve] stipendi(i)s emeritis di-*

missis ho[nesta missi]one quorum nomina

subscrip[ta su]nt ipsis liberis p[ost]lerisque eo-

rum c[ivitate]m dedit et conubium cum uxori-

bu[s quas tun]c habuissent cum est civitas

- 15 *iis data aut si qui caelibes essent cum iis quas
postea duxissent dumtaxat singuli singulas.
<A(nte) d(iem)> pr(idie) idus Nove(mbres)
C. Herennio Capella, L. Coelio Rufo co(n)s(ulibus).
Cohort(is) VIII Raetorum cui prae(e)st*
- 20 *L. Avianius [- - - -]ratu[s]
exped[ite]
Demuncio Avessonis f(ilio) Eravisc(o)
et Primo f(ilio) eius et Saturnino f(ilo) eius
et Potenti f(ilio) eius et Vibiae fil(iae) eius*
- 25 *et Comatumrae fil(iae) eius.
Descriptum et recognitum ex tabula aenea
quae fixa est Romae in muro post templum
divi [Aug(usti)] ad Minervam.*

Intus:

- Imp(erator) Caesar divi Traiani Parthici f(ilius) divi
Nervae nepos T[rai]anus Hadrianus Aug(ustus)
pontif(ex) max(imus) tri[b(unicia) potes]t(ate) III co(n)s(ul) III
[equi]t(ibus) et p[edi]t(ibus) qu[i] milit(averunt) in ala una [et]*
- 5 *[cohortibus VII quae appell]antur Hispanorum
et (1) I [Ulp(ia) Britt(onum) et (2) I Hisp(anorum) et] (3) I Alpinor(um)
et (4) I Brit{t}annic(a)
∞ c(ivium) R(omanorum) [et (5) II Brit]ton(um) c(ivium) R(omanorum) p(ia) f(idelis)
et (6) V Gall(or)um et (7) VIII
Raet[or(um) quae] sunt in Dacia Super(iore) sub Marci(o)
Tur[bon]e quinis et vicen(is) pluribus-*
- 10 *ve stipend(i)s emerit(is) dimiss(is) honest(a)
miss(ione) quorum nom(in)a subscript(a)
sunt ipsis liberis posterisque eo-
rum civit(atem) dedit et conubiu(m) cum
[uxoribus - - -] etc.*

Datare: 12 noiembrie 119, pe baza puterii tribuniciene a împăratului Hadrian, a numelui celor doi consuli (A. Degrassi, *I Fasti consolari dell'Impero Romano*, Roma, 1952, p. 35) și a indicației *pr(idie) idus Nove(mbres)*; formula *a(nte) d(iem)* ce precede această indicație este o eroare de gravare; vezi și cazul diplomei de la Drobeta din 1 aprilie 179: RMD, II, 123 (= AÉ, 1987, 843 = ILD, 46).

Grație noului fragment, știm acum că diploma menționează șapte (nu șase) cohorte.

Diploma confirmă informația din *Historia Augusta* (*Hadr.*, 6,6 și 7,3), conform căreia Q. Marcius Turbo, după ce a fost onorat cu titlul de prefect al Egiptului (fictiv; era de fapt o echivalare a comandamentelor anterioare, împotriva evreilor răsculați și a maurilor), pentru a avea mai multă autoritate, a fost pus succesiv (iar nu concomitent) în fruntea Pannoniei (Inferioare) și a Daciei. Titlul cu care a guvernat Dacia este subiect de dispută. Despre cariera acestui personaj, vezi Ioan Piso, *Fasti provinciae Daciae*, II, Bonn, 2013, p. 67–109, nr. 72

(cu bibliografia integrală). În r. 25, numele fiicei veteranului a fost, între timp, deja corectat: Comatumara (celtic); vezi D. Dana, *Corrections, restitutions et suggestions onomastiques dans quelques diplômes militaires*, CCGG 21, 2010, p. 42.

2000. SARMIZEGETVSA REGIA. În cursul săpăturilor de la Grădiștea de Munte, s-a descoperit, cândva după al Doilea Război Mondial (anii '50–'60 ai secolului trecut), un umbo de scut, la 139 m Nord de poarta de Vest. Obiectul, de bronz, are formă circulară, cu un diametru de 18,4 cm; gurguiul are diametrul de 11,6 cm, iar înălțimea de 6,6 cm. Pe baza piesei, spre margine, se observă o șampilă într-un cartuș dreptunghiular lung de 1,2 cm. Muzeul Național de Istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca.

Alin Henț, Daniel Cioată, *What's in a Name? A stamped Shield-Boss from Grădiștea de Munte – Sarmizegetusa Regia*, JAHA 4, 4, 2017, p. 64–71; fig. 3–4 (foto, desen), 6 (fotografia șampilei).

Editorii citesc *SEXTII* și consideră că este vorba de numele producătorului, *Sextus* sau *Sextius*, la genitiv. De fapt, șampilă trebuie citită *SEXTI*, deci numele *Sextus* la genitiv. După autori, acest meșter ar fi din Italia de Nord, dar nu exclud nici că ar fi vorba de un meșter itinerant (ceea ce este puțin probabil; șampilarea produselor echivala cu un fel de „reclamă comercială”, prin urmare este produsul unui atelier care realiza piese în serie).

2001–2002. Dan Bălțeanu, *Two Imperial Statue Bases for Philip the Arab and Marcia Otacillia from the Auxiliary Camp of Slăveni*, Oltenia 25, 2018, p. 112–147.

2001. Slăveni (jud. Olt). Bază de statuie de calcar, spartă în numeroase fragmente; descoperite în 1962 în cursul săpăturilor din *principia* castrului. Dimensiuni (estimare aproximativă): 0,7 × 0,9 m. Muzeul Olteniei, Craiova (inv. I 7591).

Dumitru Tudor, *Oltenia romană*³, București, 1968, SE 450; Dumitru Tudor, *Distrugearea castrului de la Slăveni, pe Olt*, Historica 1, 1970, p. 67–83; IDR, II, 500; vezi și Dumitru Tudor, Gheorghe Popilian, Nicolae Gudea, Dorel Bondoc, *Castrul roman de la Slăveni. Încercare de monografie arheologică*, Cluj-Napoca, 2011, p. 218, pl. XC.

Dan Bălțeanu, *Two Imperial Statue Bases for Philip the Arab and Marcia Otacillia from the Auxiliary Camp of Slăveni*, Oltenia, Studii și comunicări. Arheologie Istorie, 25, 2018, p. 115–116, nr. 1, fig. 3/1–2, adaugă alte trei fragmente, publicate ca piese independente: IDR, II, 501 (= Dumitru Tudor, *Comunicări epigrafice VII*, SCIVA 26, 1, 1975, p. 128, nr. 3), IDR, II, 302 (= Dumitru Tudor, *Comunicări epigrafice VII*, SCIVA 26, 1, 1975, p. 129, nr. 4) și IDR, II, 513 (Dumitru Tudor, *Comunicări epigrafice III*, SCIV 16, 2, 1965, p. 360, nr. 7). Astfel reconstituit, textul inscripției este următorul:

*Imp(eratori) Caes(ari) M(arco) Iu[l(io) P]hi-
[l]ippo Pio Fel(ici) Invicto
Aug(usto), p[ro]nt(ifici) max(imo), trib(unicia)
pot(estate), p(atri) [p(atriciae), pr]oco(n)s(uli) [a]la
5 I Hisp(anorum) [Philippiana]
[dev]ota nu[mini] mai[es-]
[tatiq(ue) ei]us [de]dic(ante) V[- - -]
[- - -]VI sau L[- - -]*

Vezi și inscripția următoare.

2002. Slăveni (jud. Olt). Bază de statuie de calcar, spartă în numeroase fragmente; descoperite în 1962 în cursul săpăturilor din *principia* castrului. Dimensiuni (estimare aproximativă): 0,6 × 0,85 m. Muzeul Olteniei, Craiova (inv. I 7591).

Din alte fragmente „disparate”, Dan Bălțeanu, *Two Imperial Statue Bases for Philip the Arab and Marcia Otacillia from the Auxiliary Camp of Slăveni*, Oltenia 25, 2018, p. 116, fig. 3/3–4, reconstituie inscripția următoare:

Marc[i(a)?e Ot]aci-
li(a)e Sever(a)e Aug(ustae) con[i]ucis (!) M. Iu[l(i)]
[P]hil[ippi] P(ii) F(elicis) [A]ug(usti)
[e]t m[a]tr[i] Caes(aris)
5 nos[tri et] cas-
[t]ro[r]u[m, ala I Hi]-
[sp(anorum) Philip]pi[ana]
[-----]

2003. Slăveni, Fragment de bloc de calcar, păstrând câteva litere din două rânduri. Dimensiuni: 0,186 × 0,143 × 0,152 m. Muzeul Olteniei, Craiova; inv. I 7591.

Dan Bălțeanu, *Two Imperial Statue Bases for Philip the Arab and Marcia Ostacillia from the Auxiliary Camp of Slăveni*, Oltenia 25, 2018, p. 130, nr. 3, fig. 2/4 (fotografie).

[devota nu]mi-
[ni maies]tati-
[q(ue) eius , eorum?]

Fragmentul face parte probabil dintr-o a treia inscripție, dedicată lui Filip al II-lea, fiul lui Filip Arabul.

În concepția autorilor celui mai recent și important studiu asupra castrului de la Slăveni (Dumitru Tudor, Gheorghe Popilian, Nicolae Gudea, Dorel Bondoc, *Castrul roman de la Slăveni. Încercare de monografie arheologică*, Cluj-Napoca, 2011, p. 45–47), acesta ar fi fost distrus încă din timpul invaziei goților conduși de Argaithus și Gunthericus din anul 248 (dar doi dintre „autorii” cărții exprimasera anterior părerea că distrugerea s-a petrecut în urma mării invazii a goților conduși de Kniva, din anii 249–251: Dumitru Tudor, *Distrugerea castrului de la Slăveni, pe Olt*, *Historica* 1, 1970, p. 80–82; Gheorghe Popilian, *Săpăturile din așezarea civilă a castrului de la Slăveni (jud. Olt)*, MCA (a XV-a Sesiune Anuală de Rapoarte, Brașov, 1981), București, 1983, p. 344). Dar pierderea liniei Oltului ar fi însemnat pierderea efectivă a Daciei Malvensis; este greu de conceput cum legătura Imperiului cu zona Transilvaniei s-ar mai fi realizat doar prin porțiunea Drobeta – Dierna. În realitate, refortificarea liniei Oltului, începută de Filip Arabul, trebuie să fi continuat pe timpul lui Decius; o inscripție de la Apulum îl numește *restitutor Daciarum* (CIL, III, 1176; ILS, 514; IDR, III/5, 431). Astfel, trebuie să admitem că măcar linia Oltului a fost păstrată până la sfârșitul domniei lui Gallienus.

2004. Rapoltu Mare (jud. Hunedoara). Fragment de țiglă cu grafit (realizat înainte de ardere), descoperit în anul 2015, în punctul „La vie”.

Marius Gheorghe Barbu, Mihai Vlad Vasile Săsărman, *A Roman Roof Tile Fragment with Inscription Discovered at Rapoltu Mare – La Vie, Hunedoara County*, în vol. Iosif Vasile Ferencz, Oana Tutilă, Nicolae Cătălin Rîșcuța, *Representations, Signs and Symbols*.

Proceedings of the Symposion on Life and Daily Life, Cluj-Napoca, 2018, p. 79–84, fig. 4 (fotografie, desen).

Autorii citesc literele *CAR* și propun a recunoaște un nume *C. Ar[ri - - -]* (bazați pe atestările gentiliciului *Arrius* în Dacia). Dar literele par mai degrabă *GV*, iar în continuare bara de sus a altei litere (*T?*); prin urmare, nimic semnificativ.

2005. Ruși (com. Slimnic, jud. Sibiu). Capac de amforă (*operculum*), aproximativ rotund, descoperit în cursul unei cercetări de teren. Diametrul: 7,34/6,56 cm. Pe capac apare incizată de două ori litera *X*. Dedesubt, incizată cu stângăcie, un fel de *tabula ansata*, cu literele *M I O*.

Claudiu Munteanu, *An Incised Amphora Stopper Found at Ruși, Sibiu District*, Bruckenthal. Acta Musei 13. 1, 2018, p. 47–53, fig. 2 (fotografie) – 3 (desen).

Cele două semne în formă de *X* sunt interpretate de autor ca semn de capacitate; *XX sextarii* = 10,92 litri (capacitatea amforei). Literele de dedesubt ar putea fi înțelese ca numele proprietarului amforei: *M(arcus) I(ulius) O(- - -)*.

2006–2009. Inlăceni (com. Atid, jud. Harghita). Radu Ardevan, *Einige Inschriften aus Inlăceni (Dakien)*, în vol. Dilyana Boteva-Boyanova, Peter Delev, Julia Tzvetkova (eds.), *Society, Kings, Gods. In memoriam professoris Margaritae Tachevae*, Jubilaeus 7, Sofia, 2018, p. 533–542.

Se propune o nouă lectură pentru patru inscripții publicate de la Inlăceni. Versiunile oferite sunt cele de mai jos:

2006. Inlăceni (com. Atid, jud. Harghita). Fragment de lespede de calcar; dimensiuni: 0,95 × 0,22 × 0,14 m. Textul prezintă numeroase goluri (prin erodarea suprafeței); litere înalte de 4,5 cm. Muzeul din Cristur.

Nicolae Gudea, *Castrul roman de la Inlăceni. Încercare de monografie*, ActaMP 3, 1979, p. 201, nr. 5; IDR, III/4, 265; revizuire: Radu Ardevan, *Einige Inschriften aus Inlăceni (Dakien)*, în Dilyana Boteva-Boyanova, P. Delev, Julia Tzvetkova (eds.), *Society, Kings, Gods. In memoriam professoris Margaritae Tachevae*, Jubilaeus 7, Sofia, 2018, p. 533–537, nr. 1.

[I]mp(eratori) Ca[es(ari)] [[M(arco) Iul(io)]]
 [[Philippo]] Pio]
 Felici [Aug(usto) tr(ibunicia) p(otestate)]
 [I]III co[(n)s(uli) proco(n)s(uli) p(atri) p(atriae)]
 5 [et M(arco) Iul(io) Philippo]
 [[iun(iori)]] [i]m[p(eratori) co(n)s(uli) coh(ors)]
 [I]II[I] His[pan(or)um] eq(uitata)]
 [[Philippiana]]
 [n]umin[i et mai-]
 10 estati [eor(um) d(evota)]
 fec[it per? .....]
 [.....].

Datează din anul 247 p.Chr. Piesa pare a ilustra implicarea trupeii în războiul carpic. Reutilizată ulterior ca material de construcție.

2007. Inlăceni (com. Atid, jud. Harghita). Altar din conglomerat nisipos. Dimensiuni: 0,93 × 0,37 × 0,28 m. Litere înalte de 6 cm. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei.

IDR III/4, 272 (cu consemnarea edițiilor anterioare); revizuire: Radu Ardevan, *Einige Inschriften aus Inlăceni (Dakien)*..., p. 537–539, nr. 2.

Dian(a)e Aug(ustae)
sacrum
T(itus) Ael(ius) Cres-
centian-
 5 *us praef(ectus)*
coh(ortis) IIII Hisp(anorum)
[[Sev(eriana) Alexandria-]]
n(a)e v(otum) l(ibens) s(olvit).

Datează din a doua jumătate a domniei lui Severus Alexander.

2008. Inlăceni (com. Atid, jud. Harghita). Altar votiv din trachit, descoperit în castru în anul 1850. Dimensiuni: $0,75 \times 0,41 \times 0,37$ m. Muzeul din Sfântu Gheorghe.

IDR, III/4, 285 (cu consemnarea edițiilor anterioare); revizuire: Radu Ardevan, *Einige Inschriften aus Inlăceni (Dakien)*..., p. 539–540, nr. 3.

Deo Marti
T(itus) Ael(ius) Cresce(n)-
tianus praef(ectus)
coh(ortis) IIII Hisp(anorum)
 5 *[[Sev(eriana) / Alexandrianae]]*
ex voto posuit.

Vezi și inscripția anterioară.

2009. Inlăceni (com. Atid, jud. Harghita). Fragment de altar votive; $0,67 \times 0,37$ m. Dispărut; textul redat după un manuscris.

IDR, III/4, 286; revizuire: Radu Ardevan, *Einige Inschriften aus Inlăceni (Dakien)*..., p. 540–541, nr. 4, care propune în ultimele trei rânduri: *Aur(elius) Dent(onius?) v(otum) s(olvit) l(ibens) / m(erito)*. Cognomen probabil hispanic.

2010. Inlăceni (com. Atid, jud. Harghita). Fragment de altar din piatră calcaroasă. Descoperit de în cursul săpăturii din anul 1950, în *porta praetoria*, așezat ca prag. Dimensiuni: $0,96 \times 0,26 \times 0,30$ m

Radu Ardevan, *Une inscription martelée d'Inlăceni (Dacie)*, în Alejandra Guzmán Almagra, Javier Velaza (eds.), *Miscellanea philologica et epigraphica Marco Mayer oblata* (= Anuari di Filologia Antiqua et Medievalia 8), Barcelona, 2018, p. 101–114.

[Imp(eratori) Caesari]
[[Marco Iulio]]
[[Philippo]] [Pio Felici Au-]
[g(usto) p]on[t(ifici) max(imo) tri-]
 5 *[bunici]ae po[te-]*
[statis] IIII co(n)s(uli) pro-
[co(n)s(uli) p(atri)] p(atriciae), coh(ors) I[IIII His-]
[pan(orum)][Philippia[na]]
[n]umini [et ma-]
 10 *[i]esta[ti] e[o]ru[m] --]*

Autorul reia o inscripție foarte lacunară (din cauza martelării drastice, dar și a prelucrării ulterioare), publicată anterior deficitar (Nicolae Gudea, *Castrul roman de la Inlăceni. Încercare de monografie*, ActaMP 3, 1979, p. 201, nr. 6; IDR, III/4, 249; AÉ, 1998, 973.). Noua restituire a autorului arată că este o dedicație din anul 247, pentru Filip Arabul. Piatra a fost reutilizată ca material de construcție în castru, după mijlocul secolului al III-lea.

2011. APVLVM. Altar de calcar (partea superioară distrusă), descoperit în anul 2011, în castrul legiunii XIII Gemina, în *praetentura dextra*; aflat *in situ*, așezat pe un postament dreptunghiular. Dimensiuni: 0,56 × 0,455 × 40 m. Câmpul epigrafic: 0,34,5 × 0,32,5 m; înălțimea literelor: 3–6 cm.

Radu Ota, Cristian Titus Florescu, *Un altar votiv descoperit în castrul legionar de la Apulum*, Apulum 54, 2017, p. 329–339, pl. 3 (desen; fotografia este modestă și obscură).

După desenul efectuat de autori, textul inscripției apare astfel:

I · O · M
CEN } (?)
MATTI
VALENS
5 OPTIO

În r. 1, între primele două litere, *interpunctio*; același semn trebuie să fi fost și între literele *O* și *M*. În r. 2, în lipsa unei fotografii clare, nu putem ști dacă prima literă nu este totuși *G* autentic. Semnul ce urmează pare a fi totuși >, semnul pentru *centurio*. În r. 4, litera *S* mai mică și mai sus. Autorii propun lectura:

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Gen(io) (centuriae) / M(arcus) Atti(us) / Valens, / optio.

Gentiliul *Attius* este atestat la Apulum (IDR, III/5, 130, 131, 499).

Remarcăm, totuși, că în r. 3 lipsește *interpunctio* între *M* și *ATTI*; lectura r. 2–3 ar putea fi, mai degrabă, *Genio (centuriae) Matti*; indicația centuriei se face după cognomenul centurionului. Tot astfel, dedicantul ar fi redat doar cu cognomenul: *Valens, optio*.

Ediție engleză (*A votive altar discovered in the legionary camp of Apulum*), în JAHA, Cluj-Napoca, 4/4, 2017, p. 72–79 (exclusiv online) (informație: Radu Ardevan).

2012–2015. APVLVM. În anul 2018, în cursul unor lucrări de excavare în vederea unor lucrări de construcții, în str. 1 Decembrie 1918 (după autori, pe teritoriul viitorului *municipium Septimium Apulense*) au apărut fundațiile unor structuri romane. Între materialele recuperate, s-au descoperit patru inscripții latine referitoare la cultul mithriac. Se păstrează la Muzeul Unirii din Alba Iulia.

Mariana Egri, M.M. Carty, Aurel Rustoiu, Constantin Inel, *A New Mithraic Community at Apulum (Alba Iulia, Romania)*, ZPE 205, 2018, p. 268–276.

2012. APVLVM. P. 263–271, fig. 1 (fotografie). Altar sau bază de statuie din calcar de Ighiu. Fața profilată, sus și jos. Dimensiuni: 1,20 × 0,528 × 0,388 m; câmpul epigrafic: 0,785 × 0,414 m. Scriere monumentală, litere înalte între 4,9–5,2 cm; r. 4, ligatura *T+E* (neremarkată de editori); r. 6, *COL*, litera *O* mai mică, în interiorul lui *C*; r. 7, ligatura *A+R+K* (ultima literă redată *κ*).

Soli
Invicto
Mithrae,
pro salute
 5 *P(ubli) Ael(ii) Ma-*
ri, flam(inis) col(oniae),
Vitalis ark(arius)
v(otum) l(ibens) s(olvit).

P. Aelius Marius (sau Marus?) era un cunoscut arendaș al pășunilor și sării; el mai apare în alte patru inscripții din Dacia: la Micia (CIL, III, 1363 = IDR, III/3, 119), Tibiscum (CIL, III, 1549 = CIMRM, II, 2153 = IDR, III/1, 145), Porolissum (AÉ, 2013, 1281) și Domnești (AÉ, 1957, 273 = 1967, 388 = ILD, 804).

În inscripția de la Domnești, personajul onorat apare cu titlurile *fl(amen) col(oniae), [c]onduc(tor) pas(cui) et salinar(um)*; în comentariul la inscripția AÉ, 2013, 1281 (de la Porolissum), se afirmă: „La date dépend de la manière dont on interprète la charge de *fl(amen) col(oniae)* dans l’inscription de Domnești. S’il s’agit de Sarmizegetusa, l’inscription est antérieure au règne de Commode, mais si la colonie est la *colonia Aurelia Apulensis*, il faut situer *P. Aelius Marius* sous Commode ou après lui, mais non après les Sévères, en raison de l’écriture” (Ioan Piso). Surpriza este că P. Aelius Marius apare acum *flam(inis) col(oniae)* și în inscripția de la Apulum; lipsa indicației topice s-ar putea datora faptului că inscripția a fost ridicată (a fost descoperită) chiar la Apulum (dar autorii precizează că pe teritoriul viitorului *municipium Septimium*). Însă Domnești nu se afla în teritoriul *coloniei Aurelia Apulensis*; prin urmare, lipsa indicației topice (numele coloniei) pare să însemne că în Dacia exista, la data punerii inscripției, o singură *colonia: Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*. Astfel, inscripția poate data din timpul lui Hadrian sau Antoninus Pius (pentru aceasta pledează și numele *P. Aelius Marius*), poate și de la începutul domniei lui Marcus Aurelius (*ante* 168). Dedicantul *Vitalis, arkarius* (casier), era sclavul lui P. Aelius Marius.

2013. APVLVM. P. 271–272, nr. 2, fig. 2 (fotografie) – 3 (desen). Altar sau bază de statuie din calcar de Ighiu. Dimensiuni: 0,602 × 0,323 × 0,256 m. Deteriorări: marginea stângă (partea de sus), puțin din marginea dreaptă; despicat pe verticală, dar fără a afecta grav textul inscripției (altarul refăcut). Câmpul epigrafic: 0,315 × 0,237 m; litere înalte de 3,5 cm; *interpunctio*.

Transi-
to Dei,
sacrum.
Vitalis, G(-) S(-)
 5 *v(otum) s(olvit).*

În r. 12, *Transitus Dei* semnifică trecerea zeului (Mithra), în drum spre peșteră, unde se petrece sacrificiul (vezi Franz Cumont, *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra*, I, Paris, 1889, p. 171, 305: „tracé”; Robert Turcan, *Les cultes orientaux dans le monde romain*, Paris, 1989, p. 218: „passage”).

În r. 4, siglele *G·S* sunt necompletate; dar editorii trimit la AÉ, 1932, 43 (Hagenbach, pe valea Neckarului), în care, după numele dedicanților, aflăm: *G·S·VOTO·POSVERVNT*. Siglele respective pot abrevia *g(ratus) s(e)* (vezi *Totius Latinitatis Lexicon*, consilio et cura Jacobi Facciolati, opera et studio Aegidii Forcelini, tomus secundus, Patavii, MDCCLXXI [1771], p. 395; *Thesaurus linguae Latinae*, VI, pars altera, Leipzig, Teubner, 1925–1934, p. 2260–2265, s.v. *gratus*): prin urmare: „Vitalis, recunoscător, și-a îndeplinit promisiunea”.

2014. APVLVM. P. 272–273, fig. 4 (fotografie) – 5 (desen). Altar sau bază de statuie, spart în bucăți, dar reconstituit în mare parte, fără a afecta grav citirea inscripției. Dimensiuni: 0,622 × 0,323 × 0,258 m. Câmpul epigrafic: 0,348 × 0,244; litere înalte de 3,5 cm.

Cauto-
pai, sacrum.
Vitalis
[ar]k(arius) G(-) S(-)
5 v(otum) s(olvit).

Pentru siglele necompletate din r. 4, vezi explicația de la inscripția nr. 2012.

Cautoipates și *Cautes* (poate cel din inscripția următoare) erau dadoforii (purătorii de facle), cei care flancau, în peșteră, scena sacrificiului mithriac.

2015. APVLVM. P. 273, fig. 6 (desen). Fragment de bloc de calcar de Ighiu dintr-un monument epigrafic. Se mai păstrează două litere: dintr-un rând *Ç* (sau *G* ?), din celălalt probabil *P*.

2016. APVLVM. Fragment de placă de marmură, descoperit în anul 2017, în zona castrului legiunii XIII Gemina (*retentura sinistra*, lângă *via praetoria*). Dimensiuni: 0,22 × 0,15 × 0,025 m. Litere înalte între 1,8–2,2 cm.

Radu Ota, Florian Matei-Popescu, Cristian Titus Florescu, *A new inscription discovered in the Apulum legionary fortress*, ActaMN 55/I, 2018, p. 167–173.

Lectura: [...] / [...e]x immu[n(e) (denariorum) C] / [...] ex strator(e) (denariorum) C vac. / [...] et fabr(um) (denariorum) C / [...]

2017–2018. APVLVM. În cursul cercetărilor preventive efectuate de Muzeul Brukenthal din Sibiu, pe traseul autostrăzii Sebeș–Turda (km 0+000–7+000), jud. Alba, pe teritoriul orașului Alba Iulia, în partea sudică, în lunca inundabilă a Mureșului, în zona joncțiunii cu râul Ampoi, au fost descoperite două situri medievale (numerotate 4 și 5), în care s-au descoperit fragmente de piese sculpturale romane, reutilizate ca material de construcție.

Alexandru Sonoc, Gheorghe Natea, Florentin Perianu, *Two Roman inscriptions from the archaeological excavations on the Sebeș – Turda highway*, Brukenthal. Acta Musei 12, 1, 2017, p. 49–56.

2017. APVLVM. P. 49–50, nr. 1, fig. 2 (fotografie). Fragment de stelă funerară de calcar, descoperit în situl nr. 4 (km 10+650 – 9+750), reutilizat la construcția unui cuptor de piatră (= Cx. 05) datând din secolul al XII-lea. Dimensiunile fragmentului: 0,27 × 0,25,5 × 12,7 m.

Partea păstrată reprezintă registrul cu câmpul inscripției; acesta era înscris într-un cadru dublu profilat, păstrat sus și pe partea dreaptă. Formula obișnuită *D(is) M(anibus)* lipsește, dar probabil a fost gravată mai spre stânga, centrat. Litere înalte între 4–5 cm; în toate trei rândurile, primele litere sunt păstrate parțial, totuși reconstituirea propusă de editori este sigură: în r. 1 (păstrat) *QVINTI* (patronimicul defunctului), cu ligatura *N+T*; în r. 2 *ERANVS*, cu ligatura *A+N*, iar *S* final mai mic; în r. 3 *VS VX*.

Urmând sugestia editorilor, întregirea ar fi: *[D(is) M(anibus), [- - -] Quinti / [fil(ius) - - - vet]eranus / [leg(ionis) XIII G(eminæ) - - -]VS v(i)x(it) / [ann(is) - - -]*.

Completarea literelor *VS* din ultimul rând este dificilă: s-ar putea ca în lacună să fi fost înscris un rang militar: *[librari]us, [evocat]us* etc.; sau, eventual, numele soției defunctului, care s-a ocupat de ridicarea monumentului, iar în continuare *[- - - ei]us ux(or) / [or] (?)*.

2018. APVLVM. P. 50, fig. 4 (fotografie). Fragment de lespede funerară de calcar roșiatic, descoperit în zona orașului Alba Iulia („Bretea”), în cuprinsul sitului 5 (Cx. 33; la 800 m depărtare de Mureș și 1,5 km față de joncțiunea Ampoiului cu Mureșul), într-o locuință rectangulară, alături de alte materiale romane. Dimensiuni: 0,27 × 25,5 × 12,7 m. Litere înalte de 4–5 cm. După datele editorilor, lectura ar fi:

...*[l]eg(ionis) X[III Geminae?]*
[vixit? an]n(os) XX[....] /
 ... *IN a[n]nis?*....

Observăm totuși, după fotografie, că în rândul 2, după *XX*, pare a se mai zări capătul oblic de sus al hastei unui alt *X*; deci personajul a trăit cel puțin 30 de ani, dacă nu chiar peste 40. În rândul următor, ultima literă păstrată pare a fi totuși *M* (nu *A*), ceea ce sugerează *[fecit] in m[ilitia] annis...]* (anii cât a servit în armată). Ar fi vorba despre un militar din legiunea XIII Gemina, mort în timpul serviciului militar.

2019. POTAISSA. Revizuirea inscripției CIL III 908 aduce în lumină doi militari din prima cohortă a legiunii, în centuria primipilului.

George Cupcea, Radu Zăgreanu, *Guarding the eagle. Soldier membership in the first cohort of the legion in a revisited inscription from Potaissa*, ActaMN 55/I, 2018, p. 141–150.

Noua lectură pentru CIL III 908 este: *D(is) M(anibus) / Aur(elius) Celsus / vixit an(nos) LX / Aur(elius) Bassus / vix(it) an(nos) L. Aur(elius) / Celsinianus / mil(es) c(o)h(ortis) I (centuriae) p(rimi) p(ili) / pat(ri) et a(v)unc(ulo) pient(issimis) / ob merita / p(osuit)* (p. 145).

După Cichorius (RE, IV, col. 321, s.v. *cohors*), ar fi vorba de o *c(o)h(ors) I P(almyrenorum) P(orolissensium)*; această idee (eronată) a fost alimentată de o inscripție de la Thessalonice, în care apare un ofițer roman, G. Mestrius Servilianus, ἑπαρχὸς εἰλητῶν ἱππέων ἀριθμοῦ Παλμυρενῶν Πορολίσσηνῶν (ILS, 9472 = IG, X/II/1, 146 = IDRE, II, 356). De aici s-a tras concluzia că *numerus Palmyrenorum Porolissensium* s-ar fi divizat, după 250, într-o *ala* (vezi inscripția de la Thessalonice) și o *cohors* (inscripția de la Potaissa). În realitate, denumirea trupei în inscripția de la Thessalonice arată, pur și simplu, că *numerus* de palmyreni era compus din călăreți; vezi și cazul acelui *numerus* de illiri de la Brâncovenești, în Dacia Superior (Constantin C. Petolescu, *Auxilia Daciae*, București, 2002, p. 132–133), care apare: *ala Inlyri(corum)* (AÉ, 1992, 1472 = ILD, I, 440), *al(a) n(umeri) Il(l)yr(icorum)* (CIL, III, 6284; 8074, 7; AÉ, 1992, 1474 = ILD, I, 454). Un *numerus* de călăreți illiri exista și în Dacia Inferior (*Auxilia Daciae*, p. 131–132).

De altfel, tot la Potaissa apare un militar dintr-o *[coh.] VIII P P* (CIL, III, 13764); deci *[coh(ortis)] VIII p(ili) p(rioris)*: comandantul manipulului de *triarii* din *cohors VIII*, care era și comandantul cohortei [F. Cumont, *Neue Funde aus Dacien und Moesien*, AEM 17, 1894, p. 19, nr. 6, completa *coh(ors) VIII P(annoniorum)P(hilippiana)*]. Prin urmare, în inscripția CIL, III, 908, este vorba de *cohors I* din legiune (în cazul de față din legiunea V Macedonica), care era condusă de centurionul de cel mai înalt grad din legiune: *primus pilus*.

2020. POROLISSVM. Fragment de diplomă, păstrat în Muzeul de istorie și artă, Zalău. Text ameliorat în cursul unor reluări (ediții) succesive:

IDR, I, 23 (I.I. Russu); RMD, I, 40 (Margaret M. Roxan); ILD, I, 9 (cu consemnarea altor ediții); RMD, V, Appendix I, p. 917–918 (Paul Holder). Reluare recentă a discuției: Dan Dana, Dan Deac, *Un diplôme militaire fragmentaire du règne d'Hadrien découvert à Romita (Dacie Porolissensis) et relecture du diplôme RMD I 40 (Porolissum)*, ZPE 208, 2018, p. 273–278.

Pentru diploma de la Romita, menționată în titlu, v. *infra*, nr. 2025.

Despre cealaltă diplomă, de la Porolissum (IDR, I, 23 = RMD, I, 40), I.I. Russu nota următoarele (IDR, I, p. 193): „Ar putea să fie o diplomă dată pentru un ostaș din *cohors II Nervia Brittonum* (?); dar literele *VLP* de la începutul fragmentului par să indice epitetul *Ulpia*, necunoscut până acum pentru această unitate staționată în castrul de la Buciumi”. În realitate, literele *VLP* sunt rezultatul unui desen incorect și ca urmare al unei lecturi greșite; dar chiar în fotografia publicată în IDR, I, se văd literele *VG*, deci *[A]ug(usta)*, iar în continuare numele cohortei: *[II A]ug(usta) Nerv(ia) Pac(ensis)* (Margaret M. Roxan, Constantin C. Petolescu), Margaret M. Roxan data diploma între 120–140, dar Paul Holder, pe baza unei fotografii trimise de Ioan Piso, o datează între 138–142.

Tot Paul Holder (*loc. cit.*) citește *nomen*-ul prefectului [-]IVIVS, care, după editorii din 2018, poate fi *[L]ivius*, dar și alt nume. Dan Dana și Dan Deac propun o ameliorare a numelor beneficiarilor diplomei: *ex pedite Apr̄ion[i] Limen+[- f(ilius), - - -] et Seneciae Bellici fil(iae) u/x(ori eius, - - -]*.

2021. POROLISSVM. Aplică de bronz descoperită în anul 1980, în cursul săpăturilor la amfiteatrul roman. Diam. = 3,4 cm, gros. = 0,15 cm. Două inscripții succesive realizate prin punctare (*au pontillé*). Muzeul de istorie și artă, Zalău.

Dan Deac, *An Inscribed Bronze Applique (tessera militaris) from Porolissum (Roman Dacia)*, ZPE 208, 2018, p. 268–272.

Lectura editorului:

Coh(ortis) I Itur(aeorum)
(centuria) Mocimi
Seranus

În r. 2, indicarea centuriei prin semnul *};* dar numele centurionului nu este clar (nici din fotografie, nici din desen, literele *IM* nu sunt sigure). Ulterior, piesa fiind ținută în poziție inversă (răsturnată), s-a „punctat” o altă inscripție: *NOiENI*, probabil numele altui posesor.

Despre trupa menționată, *cohors I Augusta Ituraeorum sagittariorum*, vezi: Constantin C. Petolescu, *Auxilia Daciae*, București, 2002, p. 116, nr. 49; Ioan Piso, Felix Marcu, *La cohors I Ituraeorum en Dacie*, ActaMN 43–44 (I), 2006–2007, p. 163–176; Ioan Piso, *Die rätselhafte*

Cohors I Augusta aus der Dacia Porolissensis, în vol. Radu Ardevan, Eugenia Beu-Dachin (eds.), *Mensa rotunda epigraphica Napocensis*, Cluj-Napoca, 2016, p. 41–44.

2022. POROLISSVM. Gemă de heliotrop, cu imaginea zeului anguiped pe o față și inscripția EIC A pe cealaltă. Muzeul de istorie și artă, Zalău.

Dan Augustin Deac, *The Magical Gems from Porolissum*, ActaMP 40/1, p. 103111: o gemă cu reprezentarea unui anghiped, iar pe spate literele EICA [după N. Vlassa, Εἴς Ἀβρασαξ: „unul este Abrasax”; vezi CIGD, 65, cu indicarea surselor bibliografice]; alta cu Harpocrate (la bază, posibil trei litere, neclare).

2023. Buciumi (jud. Sălaj). Dală de calcar (spartă; 21 fragmente) descoperită în anul 2015, în cursul lucrărilor de restaurare în castru, la încrucișarea dintre *via praetoria* și *via principalis*; dimensiuni: 1,03 × 1,32 × 0,25 m. Inscripția este încadrată într-o ramă profilată; litere înalte de 5,5–6 cm.

Ioan Piso, Dan Deac, *Eine neue kaiserliche Statuenbasis aus Buciumi und Caracallas Reise nach Dakien*, în vol. C. Sebastian Sommer, Suzane Matešić (eds.), *Limes XXIII. Proceedings of the 23rd International Congress of Roman Frontier Studies Ingolstadt 2015 – Akten des 23. Internationalen Limeskongresses in Ingolstadt 2015*, Mainz, 2018, p. 756–762, fig. 1 (fotografie), 2 (desen-reconstituire).

*Imp[eratori] Caesari M[arco] Aurel[io An-]
tonino Pio Felici Aug(usto) [Parthi-]
co maximo Britanni[co ma-]
ximo, pontifici max[imo]
5 trib[uniciae] pote[s]tatis XVI [con-]
sul[i] IIII p[atri] [p[atriae] pro]consuli [op-]
timo fe[licissimo]que pr[inc]ip[is]
pi coh[ors] II Ne[rvia] Brittonum
Antoninia[na indulgenti-]
10 is eius aucta lib[er]alitati-]
busque ditata [- -]*

Pe baza demnităților imperiale: cea de-a XVI-a putere tribuniciană a lui Caracalla (10 decembrie 212 – 9 decembrie 213) și a consulatului al IV-lea (la 1 ianuarie 213), inscripția datează din anul 213, înainte ca împăratul să primească titlul *Germanicus* (septembrie 213); vezi pentru o informare rapidă: René Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*⁴, Paris, 1914, p. 208–210; Dietmar Kienast, *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*², Darmstadt, 1996, p. 162–165.

Publicația este însoțită de un scurt repertoriu al inscripțiilor datând din acest timp, de la Porolissum (AÉ, 1944, 51; 1979, 491; 1979, 492 = 2005, 1290), Ilișua (CIL, III, 795–796) și Buciumi (AÉ, 1960, 361).

Unitatea menționată, care forma garnizoana castrului de la Buciumi, este atestată și prin numeroase ștampile (vezi studiul citat, p. 159, fig. 3), a căror atribuire corectă s-a făcut de I.I. Russu; a rămas totuși neclară partea finală, citită diferit (vezi ILD, I, 637): *coh(ors) II N(er)v(ia)* (I.I. Russu), *coh(ors) II N(ervia) Pa(censis)* (Constantin C. Petolescu), *coh(ors) II*

N(ervia) Ant(onianiana) (J.E. Bogaers). În studiul prezentat acum, Ioan Piso și Dan Deac acceptă lectura *P(acensis)* (lectură agreată și de noi, ștampila trebuind așezată în poziție normală, nu răsturnată; acea „codiță” ce pornește din bucla literei *P* se poate datora unui defect al ștampilei); totuși, autorii citați acum înclină a considera acea literă finală un fel de „b” (deci un *B* cu bucla de sus lipsă) în ligatură cu *A*, prin urmare: *coh(ors) II N(ervia) B(rittonum) A(ntoniniana)* (dar supranumele imperial al lui Caracalla, pe ștampile tegulare, apare sub forma unei ligaturi *A+N+T*, adeseori semănând cu un *N*).

2024. Buciumi (jud. Sălaj). Fragment de vas (imitație de *terra sigillata*) descoperit în anul 1969 în cursul săpăturilor din castrul roman (*praetentura*, baraca nr. 2). Dimensiuni: $\hat{h}$ = 4,6 cm, diam. = 21 cm. Pe burta vasului, o inscripție realizată în pasta arsă; înălțimea literelor între 4–6 mm, cu excepția primei litere, mai înaltă (8 mm). Muzeul de istorie și artă, Zalău (fig. 1).

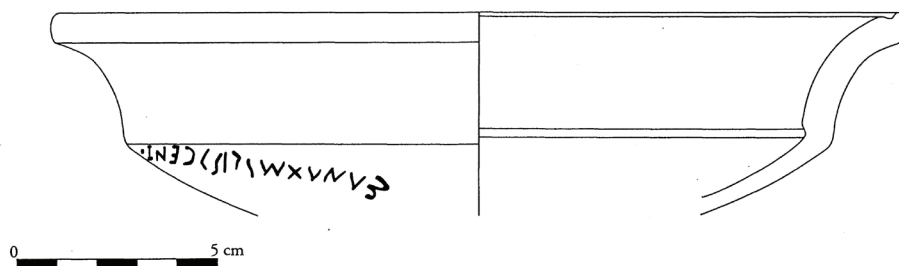

Fig. 1. Vasul cu inscripție din castrul de la Buciumi (după Dávid Petruț, *Pottery and Military Life*, Cluj-Napoca, 2018, p. 60, pl. 7/1).

Dan Dana, Dávid Petruț, *A military graffito on a pottery plate from the auxiliary fort at Buciumi (Roman Dacia)*, *Tyche* 30, 2015, p. 19–24, pl. 4; Dávid Petruț, *Pottery and military life. The ceramic assemblages from the barracks of the auxiliary fort at Buciumi, Dacia Porolissensis*, Cluj-Napoca, 2018 [*Studii asupra frontierelor Imperiului Roman pe teritoriul României*, vol. 4], p. 60, pl. 7/1.

Zanax, milis (centuria) Geni[alis]

Prima literă este în formă de Σ cursiv; de remarcat, de asemenea, forma *milis*. În privința originii numelui (posibil semitic), editorii remarcă prezența acestuia la Roma, dar și în Pannonia, Macedonia sau Palestina.

2025. Romita (jud. Sălaj). Fragment de diplomă militară (*tabella I*); dimensiuni: 3,1 × 2,9 cm. Muzeul de istorie și artă, Zalău.

Prima ediție: A.V. Matei, I. Bajusz, *Castrul roman de la Romita–Certiae. Das Römergrenzkastell von Romita–Certiae*, Zalău 1997, p. 128–129 (desen Pl. LXXVII.1). Reluată recent de Dan Dana, Dan Deac, *Un diplôme militaire fragmentaire du règne d'Hadrien découvert à Romita (Dacie Porolissensis) et relecture du diplôme RMD I 40 (Porolissum)*, *ZPE* 208, 2018, p. 273278, fig. 1–2 (*extrinsecus*; fotografie, desen), 3 (*intus*, fotografie). [Referindu-se la autorii publicației din 1997, editorii din 2018 remarcă: „Ils considèrent que

le fragment aparține la partea centrală stângă de la *tabella I extrinsecus* și precizează că pe l' *intus* el y a trei linii ilegibile; ei dau ca paralele diplomele *IDR I 17* din 27 sept. 154 (*CIL XVI 110 + RMD I 47 + RMD II 101*) și *IDR I 18* din 21 iul. 164 (= *RMD I 64*)”].

Reproducem transcrierea din recenta ediție (cu majuscule):

Tabella I intus:

[IMP CAES] DIVI T [RAIANI PARTHICI F DIVI NERVAE]
[NEPOS] T RAIANVS [HADRIANVS AVG PONT]
[MAX TRIB POT -- COS III (P P)]

Tabella I extrinsecus:

E T C [OHO]R T [IB] 33–34
ET I HISP E [T] 33–34
E T V LING [ET V I THRAC ET SVNT IN DACIA PORO] 33
L I S S V B +[QVINIS ET VICENIS] 33–35
PLVR IBV[SVE STIPEND EMERIT DIMISS HONEST] 35
MISSION[E QVORVM NOMINA SVBSCRIPTA] 30
SVNT IP [SIS LIBERIS POSTERISQVE EORVM] 32

Textul constituției imperial este reconstituit astfel de noii editori:

[*Imp(erator) Caesar*] divi *T* [*raiani Parthici f(ilius) divi Nervae nepos*] *T* *raianus*
[*Hadrianus Aug(ustus) pont(ifex) max(imus) trib(unicia) pot(estate) -- co(n)s(ul) III p(ater)*
p(atriciae)

eq(uitibus) et ped(itibus) qui militaverunt in alis – quae appel(lantur) ---] e t
c[oho]r t i [ib(us) ---] et I Hisp(anorum) e [t --- et --- (et ---?)] et V Ling(onum) [et VI
Thrac(um)? et sunt in Dacia Poro] i s (sensi) s u b +[--- quinis et vicens] plur ibu[sve
stipend(is) emerit(is) dimiss(is) honest(a)] mission[e quorum nomina subscripta] sunt ip
[sis liberis posterisque eorum civitatem dedit et conubium] etc.

În transcrierea dată de noii editori, primele trei rânduri sunt ocupate de numele împăratului și titlurile sale (păstrate parțial pe *intus*; dar desigur redactate la fel și pe *extrinsecus*). Rândul 4 (din textul reconstituibil) ar fi ocupat de formula *eq(uitibus) et ped(itibus) qui militaverunt in alis – quae appel(lantur) ---* (deci aici ar fi fost înscrise *alae*-le din Dacia Porolissensis; în această provincie sunt cunoscute doar patru trupe de cavalerie; vezi mai jos); apoi, în rândul următor (de fapt, primul de pe fragmentul păstrat), erau înscrise cohortele (șase sau șapte la număr, după socotința editorilor; dar numai două păstrate pe prezentul fragment).

De fapt, formula citată ar trebui să fie: *equitibus et peditibus qui militaverunt in alis [-] et cohortibus [-] quae appellantur* (cu abrevierile de rigoare și înscrierea numărului de trupe de cavalerie, apoi al celor de infanterie). După procedeul urmat de editori, cu înscrierea numărului de semne (litere) din rândurile 4–5, textul ar fi următorul:

4 EQVITIB ET PEDITIB QVI MILITAVERVNT IN ALA I 37 (sau *una*?)

5 ET COHORTIB [VI] QVAE APPELLANTVR II PANNON 35

În r. 4, numărul mai mare de semne se datorează celor 8 haste (litera *I*). În r. 5, verbul *appellantur* poate să fi fost abreviat: *appellant(ur)*; tot în r. 5, trupa de cavalerie poate fi *ala II Pannoniorum* sau *I Brittonum(um) c. R.* (aceste trupe apar în diploma RMD, I, 21 din

10 august 123) sau *Siliana* (această trupă apare printre trupele Daciei Porolissensis într-o diplomă fragmentară din anul 128 de la Napoca: [*Silia*]n(a) AE, 2009, 1177 = ILD, II, 819; apoi, în diploma de la Gherla din 2 iulie 133: *ala Siliana c. R.* IDR, I, 11 = RMD, I, 35); numele alei *Tungrorum Frontoniana* este prea lung, deci nu încapă în rând.

Dintre trupele de infanterie, au mai rămas pe fragmentul de diplomă doar două cohorte: I HISP(anorum) (atestată în Dacia Porolissensis, pe timpul lui Hadrian, de trei diplome militare: una cu loc de descoperire necunoscut, AÉ, 2011, 1792 = ILD, II, 815 din 10 august 123; diploma de la Napoca AÉ, 2009, 1177 = ILD, II, 819 din anul 128; diploma de la Gherla IDR, I, 11 = AÉ, 1962, 255 = RMD, 35 din 2 iulie 133) și V LING(onum) (diploma RMD, V, 378 = AÉ, 2002, 1745 = ILD, I, 29 din 10 decembrie 130 – 9 decembrie 131).

Urmărind lista constituțiilor împăratului Hadrian și copiiilor (diplomelor) privind *exercitus Daciae Porolissensis* (13 diplome; vezi tabelul publicat de editori, p. 276), observăm câteva cazuri când apar o singură *ala* și câteva cohorte; înclinăm a data acest fragment în primii ani ai existenței acestei provincii.

Prin urmare, diploma datează din timpul împăratului Hadrian, dar nu păstrează alte elemente de datare sigură. Cele două cohorte, *I Hispanorum* și *V Lingonum*, sunt bine atestate prin diplome și alte surse epigrafice în armata Daciei Porolissensis. Garnizoana castrului de la Romita o forma *cohors II Britannica milliaria* (dar care nu apare în acest fragment de diplomă). Posesorul diplomei putea fi un veteran al acestei trupe, dar și din altă trupă din Dacia Porolissensis; actul de încetățenire a fost păstrat de un urmaș, care se va fi înrolat (pe timpul lui Antoninus Pius sau Marcus Aurelius) în trupa de la Romita. Așadar, asocierea stratigrafică (cu nivelul hadrianic din castru) nu este corectă; abia către mijlocul secolului al III-lea sau după abandonarea castrului, aceste piese de metal și-au pierdut interesul (valoarea), devenind astfel obiecte „reciclabile”; descoperite de „căutătorii de metal”, erau tăiate în bucăți și (re)topite.

Pentru cealaltă diplomă menționată în titlu, v. *supra*, nr. 2020.

2026–2029. Ilișua (jud. Bistrița-Năsăud). Patru diplome militare descoperite în castrul de la Ilișua; garnizoana castrului o forma o trupă de cavalerie: *ala I Tungrorum Frontoniana*. Piese se află în Muzeul județean Bistrița-Năsăud.

Dan Dana, Corneliu Gaiu, *Quatre diplômes militaires du milieu du IIe siècle pour l'exercitus Daciae Porolissensis trouvés à Arcobara/Ilișua (réédition)*, ZPE 197, 2016, p. 257–267; reproduse în volumul recent apărut: AÉ, 2016, 1323–1327.

2026. Ilișua. Fragment de diplomă militară (*tabella II*) descoperit în cursul săpăturilor din castrul de la Ilișua (în 1982 sau 1986), în *praetentura dextra*. Dimensiuni: 6,2 × 5,3 cm. Muzeul județean Bistrița-Năsăud, inv. 23417.

Dan Dana, Corneliu Gaiu, *Quatre diplômes militaires du milieu du IIe siècle pour l'exercitus Daciae Porolissensis trouvés à Arcobara/Ilișua (réédition)*, ZPE 197, 2016, p. 258–260, nr. 1 (cu fotografiile ambelor fețe).

Pe *extrinsecus*, se păstrează doar *cognomina* (la genitiv) câtorva martori: SEVERI, DAPHNI, GETAE, Ç[[- - -]]; pe baza acestora, autorii încadrează această microepigrafă între anii 144–146.

2027. Ilișua. Patru fragmente (unul recompus din alte trei, care se îmbină) de diplomă militară (*tabella II*) descoperite în cursul săpăturilor din castrul de la Ilișua.

Dan Dana, Corneliu Gaiu, *Quatre diplômes militaires du milieu du IIe siècle pour l'exercitus Daciae Porolissensis trouvés à Arcobara/Ilișua (réédition)*, ZPE 197, 2016, p. 259–262, nr. 2 (fotografiile publicate sunt ilizibile).

Cel mai consistent este fragmentul nr. 4, care păstrează pe *extrinsecus*: [- - -] *praest* / [- - -] *tor* (dar invizibilă în ilustrația anexată). Pe *intus* erau numele martorilor (nr. 4–7 din lista reconstituită de editori): [M. Simili Getae] / [L. Pulli Chresimi] / [M. Sen]t[ili] [Iasi] / [T. I]uli [Feli]cis / [C. Iu]l[i S]ilvani / [C. Pompo]ni St[atiani] / P. [O]çili [P]risci; numele acestora sunt prezente pe diplome în anii 154–156 („d’après les renseignements fournis par Paul Holder”: Dan Dana, Corneliu Gaiu, *art. cit.*, p. 261).

Pe *extrinsecus*, editorii reconstituie numele prefectului [P. Attius Tu]tor– evident pe baza diplomei de la numărul următor.

2028. Ilișua. Fragment de diplomă militară descoperit în castrul de la Ilișua; 5,3 × 3,1 cm.

Dan Dana, Corneliu Gaiu, *Quatre diplômes militaires du milieu du IIe siècle pour l'exercitus Daciae Porolissensis trouvés à Arcobara/Ilișua (réédition)*, ZPE 197, 2016, p. 262–265, nr. 3 (cu fotografiile ambelor fețe).

Textul păstrat pe acest fragment a fost reconstituit în CEpR, XXX (2010), nr. 1440 (vezi și Constantin C. Petolescu, *Notes prosopographiques (VII)*, Dacia N.S. 58, 2014, p. 295–297, nr. 3)⁴; întregirea noastră a fost reprodușă de Ioan Piso în AE, 2010, 1362. Noii editori reproduc practic întregirea noastră, fără completări esențiale:

CEpR, XXX (2010), nr. 1440 = AE, 2010, 1362	Dana, Gaiu, ZPE 197, 2016, p. 262–265, nr. 3
[Alae I T]ungr[orum Frontoniana cui praest] [T. Attius T]utor [Flavia Solva] [ex gre]gale [- - - - Muca]tralis [f(ilio) Besso] 5 [Descriptum et recog]nit(um) ex t[abula aenea] [quae fixa est Roma]e in [muro post templum divi Augusti ad Minervam]	[ALAE I] TVNGR CV[I PRAEST] [T. ATTIVS] TVTOR [SOLVA] [ESG]REGALE [ ] TRALIS [ ] [DESCRIPTVM ET RECOG] NIT[VM EX TABVLA AENEA] [QVAE FIXA EST ROMA]E IN [MVRO POST TEMPLVM DIVI] [AVGVSTI AD MINERVAM]

Comentariul din nota editorilor preia conștiincios ceea ce am prezentat eu în bibliografia citată (IDRE, SCIVA, Dacia).

2029. Ilișua. Fragment de diplomă militară (*tabella II*) descoperit în castrul de la Ilișua.

Dan Dana, Corneliu Gaiu, *Quatre diplômes militaires du milieu du IIe siècle pour l'exercitus Daciae Porolissensis trouvés à Arcobara/Ilișua (réédition)*, ZPE 197, 2016, p. 265–266, nr. 4 (cu fotografiile ambelor fețe).

⁴ Cu ocazia redactării cronicii epigrafice a anului 2010, am avut intenția de a efectua o deplasare de documentare la Bistrița, pentru a face o verificare pe original a lecturii; în acest scop, am luat legătura prin telefon cu domnul Corneliu Gaiu, care m-a sfătuit să renunț la călătorie, deoarece fragmentele de diplome nu se (mai) aflau (?) în Muzeul din Bistrița.

Se păstrează doar o porțiune din două rânduri. Primul rând este clar: [- - -] XV K IV[-], adică: *[a(nte) d(iem)] XV K(alendas) Iu[n(ias)]* (18 mai) sau *[a(nte) d(iem)] XV K(alendas) Iu[l(ias)]* (17 iunie). În celălalt rând erau numele consulilor: dacă din primul se păstrează parțial doar ultima literă (terminația ablativului), cel de-al doilea este neclar: editorii ezită între PAVLO și GALLO (acesta mai probabil). Tentativa reconstituirii perechii de consuli – atât de către editorii citați, cât și de mine – nu a avut succes. De altfel, nicio pagubă, deoarece noua „diplomă” nu prezintă vreo valoare informativă.

2030. Ilișua. *Tessera* în formă de *tabula ansata* (se păstrează, în bună parte, ansa din stânga), descoperită într-o baracă din castru. Dimensiuni: 3,17 × 2 cm; gros. = 1 mm. Muzeul Județean Bistrița-Năsăud, inv. 22721. Piesa poartă o inscripție (trei rânduri) executată prin punctare.

Dan Dana, Corneliu Gaiu, *Quatre diplômes militaires du milieu du IIe siècle pour l'exercitus Daciae Porolissensis trouvés à Arcobara/Ilișua (réédition)*, ZPE 197, 2016, p. 266–267, nr. 5 (cu desen).

Lectura editorilor:

*T(urma) Ian(u)ari
Marcel-
li*

Totuși, în r. 1 este posibilă o ligatură: A+N+V, prin urmare *T(urma) Ianuari*; este vorba despre un escadron de cavalerie, din *ala Tungrorum Frontoniana*. Cel de-al doilea nume indică pe posesorul piesei purtând această etichetă (la genitiv). Urmărind desenul, putem citi mai degrabă: MARCEL / I (?)VS – deci același nume, dar la nominativ.

Inscripții externe privitoare la istoria Daciei

(nr. 2031–2038)

2031. Loc de descoperire: necunoscut. Fragment de diplomă militară. Dimensiuni neindicate.

Werner Eck, Andreas Pangerl, *Eine neue Bürgerrechtskonstitution aus dem Jahr 105, dem ersten Jahr der **expeditio Dacica secunda***, în vol. *La Dacie et l'Empire Romain* (v. *supra*, nr. 1968), p. 75–85, fig. 1–2 (fotografie).

Extrinscus:

*[Imp(erator) Caes(ar)] divi Nerva[e f(ilius) Nerva Traianus]
[Aug(ustus) G]ermanicus Da[cicus pontif(ex) maximus]
[tribuni]c(ia) potestate VIII im[p(erator) III co(n)s(ul) V p(ater) p(atriciae)]
[equitibus] et peditibus qui mil[it(ant) in al(is) duab(us)]
5 [et cohortib]us decem et una q[uae appellantur]
[I c(ivium) R(omanorum) et I Hisp]anorum Campag[onum et III Cy-]
[pria c(ivium) R(omanorum) et I Vi]ndelicorum ∞ [c(ivium) R(omanorum) - - -]
[- - - - I Thrac]um c(ivium) R(omanorum) et I Augu[sta - - -]
[- - - - e]t II GALL[ORV] [- - -]
10 [- - -] ∞+ [- - -]*

Intus:

*[equitib(us) e]t ped[itibus qui militant in alis]
[du]abus et co(h)or[t(ibus) decem et una quae appell-]*

[an]tur I c(ivium) R(omanorum) et I Hispa[norum] Campago(num) et IIII
 [Cy]pria c(ivium) R(omanorum) et I Vinde[licorum] ∞ c(ivium) R(omanorum) et - - -]
 5 [- - - e]t I Thracum c(ivium) R(omanorum) [- - -]
 [- - -]m et II Gal[lor(um)] [- - - -]
 [- - -]AG++RDE[- - -]
 [- - -]++[- - -]

Pe baza puterii tribuniciene a împăratului Traian, diploma datează între 10 decembrie 104 și 9 decembrie 105, probabil dinainte de reînceperea războiului în 105. Din acest an mai cunoaștem alte două diplome militare privind „lăsări la vatră” din armata Moesiei Superioare, datate 12 ianuarie 105 (CIL, XVI, 49 din 12 ianuarie 105; RMD, V, 339). Probabil aceste trupe erau dislocate la nordul Dunării, în teritoriul deja anexat (Banat, Oltenia).

2032. Loc de descoperire: necunoscut. Werner Eck, Andreas Pangerl, *Neue Diplome aus der Zeit Hadrians für die beiden moesischen Provinzen*, ZPE 207, 2018, p. 219–231.

Dintre noile diplome militare publicate în acest articol, reținem aici diploma din 18 februarie 129, în care *cohors III Campestris* își face din nou apariția între trupele provinciei Moesia Superior (vezi *art. cit.*, p. 224–231, nr. 2).

Această trupă este atestată pentru prima dată în Moesia Superior într-o diplomă din 103/107 (CIL, XVI, 54); apoi apare în provincia *Dacia*, în diplomele din 14 octombrie 109 (RMD, III, 148), 17 februarie 110 (CIL, XVI, 57 = IDR, I, 2; AÉ, 2011, 1790 = ILD, II, 806) și 3/4 mai 114 (RMD, IV, 225 = ILD, I, 13); iar într-o diplomă din 24 noiembrie 124, printre trupele Daciei Superioare (AÉ, 2010, 1857 = ILD, II, 817).

Acum trupa apare din nou în Moesia Superior, în diploma citată mai sus, din 18 februarie 129, apoi în alte diplome din anii 132, 137, 157, 160 și 161 (Florian Matei-Popescu, Ovidiu Țentea, *Auxilia Moesiae Superioris*, Cluj-Napoca, 2018, p. 43–45). Dar sub Marcus Aurelius, diploma de la Drobeta (1 aprilie 179) atestă această trupă din nou la nord de Dunăre, în Dacia Superior: *III Campestrum* (RMD, II, 123 = AÉ, 1987, 843 = ILD, I, 46)!

Se pune, astfel, problema dacă este vorba despre aceeași trupă sau de două trupe omonime, dar diferite. O sugestie ar putea oferi diploma militară pentru trupele Moesiei Superioare din 18 februarie 129 (citată *supra*), în care numele acestei trupe este însoțit de un apelativ ciudat: astfel, pe *extrinsecus*, trupa este denumită III STECTORIGIANA CAMPESTRIS, iar pe *intus* III STECTOR CAMPESTR; nu pare a fi o eroare de gravare. Cuvântul care precedă numele trupeii ne sugerează o legătură cu numele unei trupe de cavalerie din Moesia Inferior: *ala I Gallorum Atecorigiana* (despre această trupă, vezi: Florian Matei-Popescu, *The Roman Army in Moesia Inferior*, București, 2010, p. 178–181). Ar fi posibil ca un *Atecorix*, de neam gallic/celtic, să fi comandat, pe timpul lui Caesar sau Augustus (vezi Th. Mommsen, *Gesammelte Schriften*, VI, Berlin, 1910, p. 145; Eric Birley, *Alae named after their Commanders*, *Ancient Society* 9, 1978, p. 257–273; J.F. Gilliam, *The Roman Army. Mavors*. *Roman Army Researches* 4, Amsterdam, 1988, p. 368, 376; Patrick Le Roux, *Th. Mommsen et C. Iulius Macer (CIL, XIII, 1041)*, Pallas. Hors-série: Mélanges offerts à Monsieur Michel Labrousse, Toulouse, 1986, p. 119–135), mai întâi, o *cohors III Campestris*, apoi, o *ala Gallorum*, de la care cele două trupe și-ar fi luat supranumele *Atecorigiana*. Dar, în timp ce trupa de cavalerie din Moesia (după 86 din Moesia Inferior) și-a păstrat supranumele (pentru a se diferenția de alte *alae Gallorum* din provincie), cel al cohorții III Campestris a fost până

acum omis în diplome; în anul 129, el a fost adăugat (confuzia primei litere: S în loc de A este ne semnificativă): poate pentru a fi deosebită de omonima *cohors III Campestris* din Dacia.

2033. Loc de descoperire: necunoscut. Werner Eck, Andreas Pangerl, *Ein Diplom für die Hilfstruppen der Arabia ausgestellt unter Hadrian wohl im Jahr 126*, ZPE 197, 2016, 227–230; preluată în AÉ, 2016, 2014.

[Imp(erator) Caes(ar) divi Traiani Part]hici f(ilius) divi Nerv(ae) [nepos Traianus Hadrian]us Aug(ustus) pont(ifex) max(imus) [trib(unicia) potest(ate) XII? c]o(n)s(ul) III [equit(ibus) et pedit(ibus), qui mil(itaverunt) in] al(is) II et coh(ortibus) V, quae [appell(antur) Gaetul(or)um veter(ana) et I] Ulp(ia) Droma(dariorum) P(almyrenorum) (milliaria) et [- - - et VI Hispanorum et sunt in Arabia sub - - - quinis et vicenis pluribusve stipendiis emeritis dimissis honesta missione, quorum nomina subscripta sunt, civitatem dedit et conubium cum uxoribus, quas tunc habuissent, cum est civitas iis data, aut, si qui caelibes essent, cum iis quas postea duxissent] dumtaxat sin[guli singulas.

A(nte) d(iem) ---] C(aio) Calpurnio Fla(cco, L(ucio) Trebio Germano co(n)s(ulibus).] Coh(ortis) VI H[ispanorum, cui praest] Q(uintus) P[--- expedite?] Diurdano C[--- f(ilio) Daco?] et Marcellina[e -- fil(iae) uxori eius --] et I[--- f(ilio) eius] et [--- f(ilio) / fil(iae) eius] et I[--- f(ilio) / fil(iae) eius].

Descriptum et [recognitum ex tabula ae]nea, quae f[ixa est Romae in muro post] templum [divi Aug(usti) ad Minervam].

Interesul nostru pentru această diplomă este determinat de numele posesorului: *Diurdanus*, de neam dac; este o nouă atestare a acestui nume după alte cinci inscripții: trei de la Roma – *Ant(onius) Diurdanus* în garda de *equites singulares Augusti* (CIL, VI, 2408), *Aur(elius) Diurdanus*, fiul unui veteran (CIL, VI, 3451) și *Diurdanus Dacus* (AÉ, 1997, 1753 = 1998, 1615); *Diurdanus Damanaei*, *expedite* din *cohors I Flavia Musulamiorum* din Mauretania Caesariensis (AÉ, 2005, 1724); *Diurdanus Decebal* dintr-o inscripție funerară de la Sacidava, din Dobrogea (AÉ, 1998, 1141 = ISM, IV, 189 = IDRE, II, 339).

2034. Loc de descoperire: necunoscut. Fragment de diplomă (*tabella II*). Dimensions: 3,2 × 2,6 cm.

Julián González Fernández, Javier Bermejo Meléndez, *Diplomata militaria del Museo de Huelva*, Revista Onoba 4, 2016, p. 276–278, nr. 3; AÉ, 2016, 2003

Intus:

Coh(ortis) I Ulp(iae) Dacor(um) cui praest
Ti. Clau[dius Ti. f. Qui(rina) Maximinus Neapol(i) ex peditate - - -]

Extrinsecus:

[- - - -] / G. Iu[l(i) Eutychi] / L. Pulli [Anthi] / P. Atti [Severi] / - - -

Diploma este un extras dintr-o *constitutio* a împăratului Hadrian din anul 129, pentru trupele din provincia Syria. Identificarea este dedusă după numele martorilor și cel al prefectului. Vezi și inscripția următoare.

2035. Loc de descoperire: necunoscut. Fragment de diplomă (*tabella I*), din comerțul de antichități (v. *infra*, nr. 2036).

Dan Dana, Florian Matei-Popescu, *Quatre diplômes militaire fragmentaires*, Tyche 31, 2016, p. 127–133; AÉ, 2016, 2024.

[Coh(ortis) I Ulp(iae) Dacor(um) cui prae]st
[Ti. Claudius Ti. f., Qui(rina tribu) N]eapol(i)
[ex pedite M. Ulpio - - -] Daco
[Descript(um) et recognit(um) ex tabula aen]ea [quae fixa est Romae]
5 [in muro post templum divi Aug(usti) ad Minervam].

Diploma era un extras dintr-o *constitutio* a împăratului Hadrian, din 22 martie 129, pentru trupele auxiliare din provincia Syria (se cunosc nouă copii din această *constitutio*). Beneficiarul era un dac (numele necunoscut, pierdut); el primise cetățenia romană (și numele), pentru virtute, chiar înainte de terminarea serviciului militar, probabil după *expeditio Parthica*.

2036. Dan Dana, Florian Matei-Popescu, *Quatre diplômes militaires fragmentaires*, Tyche 31, 2016, p. 127–133; AÉ, 2016, 2024–2027.

Primul fragment a fost deja prezentat *supra*, sub numărul 2035. Alt fragment (p. 130–131) ar putea să fi avut titular un fost militar din *cohors I Sugambrorum*, sub comanda unui prefect originar din Palmyra (PME, A 7); un al treilea fragment (p. 131–132) era rupt din livretul unui militar originar din Ratiaria (dintr-o trupă necunoscută); ultimul fragment (p. 133) nu păstrează nicio informație demnă de reținut.

2037. Loc de descoperire: necunoscut. Trei fragmente dintr-o diplomă militară (trei din *tabella I* și două din *tabella II*), din 151/154, pentru trupele din Syria Palaestina.

Werner Eck, Andreas Pangerl, *Eine Konstitution für das Heer von Syria Palaestina aus der Mitte der antoninischen Herrschaftszeit mit einem Auxiliarpräfekten Cn. Domitius Corbulo*, Scripta Classica Israelica 35, 2016, p. 85–95; preluată în AÉ, 2016, 2022.

Reținem doar informația de pe *extrinsecus*:

[Ala]e Antia[nae Ga]ll(orum) Thr(acum) cui pra[eest C]n. Domi[tius Cn.? f.] Corbulo,
ex [gre]gale [- - -] o Dece[bal]i f. Da[co].

Titularul diplomei era un dac; numele este necunoscut, dar cel al părintelui său era un cunoscut antroponim dacic.

2038. Loc de descoperire: necunoscut. Fragment de diplomă militară (*tabella I*). Dimensiuni: 5,9 × 6,3 cm. Se păstrează într-o colecție din Siena (Italia).

Niccolò Mugnai, *A New Military Diploma for the Troops of Mauretania Tingitana*, ZPE 197, 2016, p. 243–244, fig. 1–2 (fotografie).

Intus

[Imp(erator) Caes(ar), divi Hadriani f(ilius) divi Traiani]
[Parth(ici) n(epos), divi Nervae pron(epos), T. Aelius]
[Hadrianus Antoninus Aug(ustus) Pius, pont(ifex) max(imus)],
[tr(ibunicia) pot(estate) XVI, imp(erator) II, co(n)s(ul) III, p(ater) p(atriciae)]
5 [eq(uitibus) et ped(itib(us) q(ui) m(ilitaverunt) in al(is) V et coh(ortibus) XI, q(uae)
a(ppellantur) (1) I Aug(usta) Gall(orum)
et (2) Gem(elliana) c(ivium) R(omanorum) et (3) I Taur(iana) victr(ix) c(ivium)

- R(omanorum) et (4) III Ast(urum) p(ia) f(idelis) c(ivium) R(omanorum) et (5) I Hamior(um) Syr(orum) sag(ittariorum) et (1) I Itur(aeorum) c(ivium) R(omanorum) et (2) V D]alm(atarum) et (3) II H[isp]a[n(orum) c(ivium) R(omanorum) et (4) I Astur(um) et Callaec(orum) c(ivium) R(omanorum) et (5) II Syr(orum)] sag(ittariorum) ∞ et (6) III Ast(urum) c(ivium) R(omanorum) et (7) II Hispan(orum) c(ivium) R(omanorum) et (8) Lemavor(um) c(ivium) R(omanorum) et] (9) III Gall(orum) fel(ix) et (10) IV [Gall(orum) c(ivium) R(omanorum) et (11) IV Tungr(orum) vexil(latio)] et sunt in Maur(etania)*
- [Tingitan(a) sub Flavio Flavi]ano proc(uratore), XXV, item [classic(is) XXVI plur(ibusve) st(ipendis) di]m(issis) hon(esta) mis(sione) quor(um) [nom(ina) subscr(ipta) sunt, civit(atem) Rom(anam)] qui eor(um) non [hab(erent) ded(it) et con(ubium) cum uxor(ibus) quas] tunc hab(uissent) cum*
- 15 *[est civit(as) is data aut cum is q]uas [p]os[tea duxissent dumtaxat singulis] etc.*

Extrinsecus

- [- - - - cum uxoribus] quas tunc habuis(sent) cum est [civitas is data aut cu]m is quas postea duxiss(ent) [dumtaxat sing]ulis, a(nte) d(iem) VII k(alendas) Nov(embers) [C. Cattio] Marcello*
- 5 *[Q. Petie]dio Gallo co(n)s(ulibus) [Alae Gemelli]an(ae) c(ivium) R(omanorum) cui praest [- - - -] Clemens, Roma, [ex g]regale [- - - -] Z]urasis f(ilio) Daco.*
- 10 *[Descript(um) et re]cognit(um) ex ex tabul(a) aerea [quae fixa est] Romae in muro post [templum divi A]ug(usti) ad Minervam*

Pe baza numelor consulilor (*extrinsecus*, r. 4–5: vezi Attilio Degraasi, *I fasti consolari dell'Impero Romano*, Roma, 1952, p. 43; Géza Alföldy, *Konsulat und Senatorenstand unter den Antoninen*, Bonn, 1977, p. 163) și a indicației din r. 3, diploma datează din 28 octombrie 153. Din aceeași *constitutio*, se cunosc alte trei diplome militare: RGZM, 34 (întreagă, ambele tăblițe; pe baza ei s-au departajat rândurile 1–10 de pe *intus* și s-au redat abrevierile din lacuna textului); RMD, V, 409–410 (fragmente, *tabella I*).

Posesorul diplomei era un călăreț simplu, *[ex g]regale*, de neam dac, din *ala Gemelliana c. R.*; numele lui este pierdut, dar tatăl său se numea *[Z]urasis*; acest antroponim mai este cunoscut dintr-o diplomă militară din anul 70, al cărei posesor se numea *Zurasis, Deceballi f(ilius)* (AE, 2006, 1833).

Din Mauretania Tingitana, mai cunoaștem alte trei diplome militare acordate unor veterani de neam dac: una de la Valentia Banasa, din anul 124, pentru un veteran din *ala Gemelliana c. R.* (CIL, XVI, 171 = IDRE, II, 469); altă diplomă, din anul 144, atestă un pedestraș de neam dac, *Damanaeus, S[- - -]ri f(ilius)*, din *cohors V Delmatarum c. R.* (AE, 2004, 1924 = RMD, V, 398); încă una, din 26 octombrie 153, pentru un anonim din *ala I Augusta Gallorum c. R.* (AE, 2005, 1726). Iar la Thamusida, o lespede funerară atestă o femeie de neam dac (IDRE, II, 470).

Două surse geografice, *Itinerarium Antonini* (23, 3) și Geograful din Ravenna (III, 11, 8), menționează, pe drumul dintre Tingi și Volubilis, o localitate (stațiune cu băi sulfuroase) denumită *Aquae Daicae* (Constantin C. Petolescu, *Contribuții la istoria Daciei romane*, I, București, 2007, p. 286–288) – probabil constituită din veteranii daci din trupele din Mauretania Tingitana.

MOESIA INFERIOR

(Dobrogea)

(nr. 2039–2081)

Bibliografie – Generalități

(nr. 2039–2057)

2039. Alexandru Avram, Maria Bărbulescu, Livia Buzoianu, *Inscriptiones Scythiae Minoris Graecae et Latinae – Inscriptions Grecques et Latines de Scythie Mineure*, volume VI. Suppléments, fascicule 2: Tomis et son territoire, București – Paris, 2018.

În concepția (intenția) autorilor, acest volum ISM, VI este un *supplementum* la primele trei volume din seria *Inscripțiile din Scythia Minor* (conținând patrimoniul epigrafic al cetăților de pe litoralul pontic, sectorul românesc: Histria, Tomis și Callatis). Deocamdată, se publică doar „fasciculul” 2 (în realitate, un volum magnific!), dedicat patrimoniului epigrafic al orașului Tomis. Prima parte prezintă *Addenda et corrigenda* la ISM, II (*corpus*-ul întocmit de Iorgu Stoian), nr. 1–468. Partea a doua este un *Supplément au corpus* (nr. 469–746): inscripții publice, onorifice, religioase, funerare; inscripții creștine; inscripții înmănunchiate sub titlul *Instrumentum* (inscripțiile provin din cuprinsul orașului Tomis, dar și din teritoriul său). Urmează două anexe: I. *Répertoire des sceaux (antérieurs au VIIIe siècle) comportant des légendes* (172 de numere) și II. *Répertoire des poids comportant des légendes* (133 numere). În continuare, anexele editoriale: abrevieri, bibliografie, concordanțe, precum și indici amplii. Ilustrația este strânsă în 126 de planșe, cu reproduceri de bună calitate.

Având în vedere că prof. Alexandru Avram a dedicat câteva contribuții majore epigrafiei cetății Histria, este posibil ca în anii viitori să asistăm la apariția fasciculului 1 din ISM, VI. Dar ideea de a dedica un fascicul (3) cetății Callatis nu ni se pare deocamdată realizabilă; descoperirile de după data apariției ISM, III (1999), mai puțin bogate, cu greu se vor constitui prea curând într-un nou fascicul-volum. Așteptăm, de asemenea, ca un alt tânăr epigrafist (Florian Matei-Popescu) să găsească răgazul științific spre a se dedica realizării unui alt volum (VII) care să strângă contribuțiile adăugate între timp la cele două volume (IV–V) consacrate *limes*-ului Scythiei Minor.

În cele ce urmează, ne reține atenția o placă de marmură având în registrul superior un basorelief dionisiac, iar dedesubt o inscripție greacă fragmentară (ISM, II, 107, cu toată bibliografia anterioară; vezi și ISM, VI.2, p. 30):

Αγαθῇ Τύχῃ

Ὑπὲρ τῆς τοῦ Κυρίου Αὐτοκράτορος Καίσαρος Μ(άρκου) Ἀντωνίου

[Γορδία]νοῦ Εὐσ(εβοῦς) Εὐτ(υχοῦς) Σεβ(αστοῦ) τύχης τε καὶ νείκης καὶ αἰωνίου

[διαμονῆς καὶ τῆς] Σεβαστῆς Σαβεινίας Τρα[γκυλλείνας]

5 [- - - - -] ΙΑΙΤΩΝΙΟΥ [- - - - -]

Grigore Tocilescu „corecta” în r. 2 Ἀντωνίου, completând în r. 3 numele împăratului Marcus Aurelius. Atribuirea corectă a fost făcută de Dionisie M. Teodorescu, care a stabilit că monumentul a fost dedicat împăratului Gordian al III-lea și soției sale, Sabina Tranquilina Augusta. În r. 5, Scarlat Lambrino citea ΑΙΕΟΥΝΙΟΥ: pe această bază, Arthur Stein reconstituia numele unui guvernator [*C*]aese(nnius) Vinius (Arthur Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapesta, 1940, p. 101); numele acestuia era însă citit Αἰ[λ]. Σαουινίου = Αἰ[λ]. Σαβινίου de către Jenő Fitz (*Die Laufbahn der Statthalter in der römischen Provinz Moesia Inferior*, Weimar, 1966, p. 34). Dar Emilia Doruțiu-Boilă (*Über einige Statthalter von Moesia Inferior*, Dacia N.S. 12, 1968, p. 403), care a revăzut piatra, citea în r. 5 ΤΙΑΙΕΩΝΙΟΥ, propunând în acest spațiu pe unul din guvernatorii cunoscuți din timpul lui Gordian al III-lea: pe Tullius Menophilus sau pe C. Pe[- -] (fig. 2).

Fig. 2. Inscriptia de la Tomis, ISM, II, 107 = ISM, VI.2, p. 30 (detaliu).

La început am fost, totuși, tentat a crede că nu este vorba de vreun antroponim (nume de guvernator), ci, mai probabil, de cuvântul αἰωνίου, cel de la sfârșitul r. 4 (cu o mică diferență de grafie). Astfel, am completa în ultimul rând (după exemplul r. 3): [τύχῃς τε καὶ αἰ<ε>ωνίου [διαμονῆς ? - - -] („pentru norocul și gloria eternă a împărătesei Sabinia Tranquilina Augusta”).

Totuși, examinarea repetată a inscripției ne-a arătat că citirea propusă de către Emilia Doruțiu-Boilă este cea mai apropiată de adevăr. Dar primele două litere nu sunt TI, ci capetele de sus a două haste: I IAI EΩ NIOY (vezi fig. 2); faptul că între acestea există un spațiu ne arată că aparțin aceleiași litere, care poate fi un *M*. Prin urmare în r. 5 al inscripției de la Tomis putem reconstitui MAIEONIOY.

Din *Historia Augusta* aflăm numele unui personaj care a poftit cândva la domnie, în timpul celor „treizeci de tirani”. Este vorba despre un anume *Maeonius*, vărul lui *Septimius Odenathus Augustus* (despre acesta: PIR², S 472; Dietmar Kienast, *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*², Darmstadt, 1996, p. 239–240), pe care l-ar fi ucis (în anul 267) cu complicitatea Zenobie. Maeonius s-a proclamat împărat, dar a fost ucis și el de soldați (SHA, *Tyr. trig.*, 15 (5) și 17; vezi PIR², M 71; Dietmar Kienast, *Kaisertabelle*², p. 241); nu știm dacă are vreo legătură cu Maeonius Astyanax, participant la consiliul care, după căderea împăratului Valerianus în captivitate la perși, l-a proclamat împărat pe Macrianus (SHA, *Tyr. trig.*, 12, 2). Urmând sugestia Emiliei Doruțiu-Boilă, ar însemna că Maeonius ar fi al treilea element (*cognomen*-ul) din *tria nomina* ale acelui personaj cu *nomen*-ul martelat din inscripțiile de la Carsium (CIL, III, 7606 = ISM, I, 98; CIL, III, 7607 = ISM, I, 99; vezi PIR², P 193): *C. Pef- - -/ Maieonius*. Se știe că Odaenathus se născuse pe la anul 220, a deținut consulatul, fiind ucis în anul 267 (Dietmar Kienast, *Kaisertabelle*², p. 239–240). Este posibil ca acel Maeonius să facă parte dintre acei senatori de origine orientală, investit cu consulatul pe timpul împăraților sirieni și care a guvernat Moesia inferioară pe timpul lui Gordian al III-lea. După aventura-i spre putere și eliminarea sa, numele i-a fost martelat din inscripțiile moesice.

Ar fi al patrulea sau al cincilea guvernator al Moesiei Inferioare din timpul lui Gordian al III-lea, pe lângă *Tullius Menophilus*, *Sub(acius?) Modestus* și *Prosius Tertullianus* (B.E. Thomasson, *Laterculi praesidum*, col. 144, nr. 131, 133 și 134) cunoscuți până acum.

În continuare, ne permitem a ne opri cu două scurte observații asupra unor piese din categoria *instrumentum domesticum*:

Nr. 642: opaiț cu ștampila ROMANESIS; de la Drobeta se cunoaște un opaiț IDR, II, 26 (după carnetul de însemnări al lui Pamfil Polonic). Spre analogie, am citat Judith Perlzweig, *Lamps of the Roman Period*, The Athenian Agora, VII, Princeton, 1961, nr. 105: PΩMANH / 2I2.

Nr. 643: opaiț cu ștampilă greacă Μάρκου / Τομείτης / ἐποίε[ι]; un producător local: „Marcus Tomitanul”. Acest ceramist poate fi același cu cel care își pune numele pe o buză de *mortarium* descoperit la Porolissum: TVMITANV (CIL, III, 8077, 4; Constantin C. Petolescu, *Inscripții pe mortaria din Dacia*, Pontica 18, 1985, p. 170, nr. 43).

2040. Lucrețiu Mihăilescu-Bîrliba, *Rure vivere in Moesia Inferiore. La population dans le milieu rural d'une province périphérique de l'Empire romain*, Wiesbaden, 2018.

Studiu amplu asupra populației rurale a provinciei, cu dosarul epigrafic complet; abordarea autorului este în principal epigrafică, dar și cu referiri la descoperirile arheologice. Studiul urmărește locul veteranilor ca proprietari agricoli și rolul lor în organizarea rurală; de asemenea, satul reprezintă un mediu predilect pentru recrutări în armata romană. Un studiu atent este dedicat onomasticii în mediul rural – urmărind raportul dintre formele originale și adoptarea nomenclaturii romane (*tria nomina*). Se remarcă chiar fenomenul colonizării,

Moesia fiind o punte de legătură între Imperiu și Dacia, transformată în provincie pe timpul împăratului Traian.

*

2041. Alexandru Avram, *Tomos, le héros fondateur de Tomis*, Pontica 51, 2018, p. 453–466

Autorul analizează trei epigrame (posibil toate tomitane; acum deja cuprinse în ISM, II.6, nr. 492, 493, 732; cu toată bibliografia anterioară), în care Tomis este denumită „(cetatea) lui Tomos”: ἄστυ Τόμο[ιο]. De asemenea, o inscripție din timpul împăratului Hadrian menționează restaurarea unui *heroon*, posibil consacrat lui Tomos, cu ocazia restabilirii „libertății” orașului (ISM, VI.2, 482). Acest erou este reprezentat pe monede locale, începând cu domnia lui Antoninus Pius.

În aceste împrejurări, autorul conchide: „la légende selon laquelle il y aurait eu jadis un éponyme portant le nom de Tomos, duquel on aurait tiré le nom de la ville, était devenu assez populaire à Tomis pour que les poètes locaux en fissent un cliché” (dovadă epigramele citate). Această nouă legendă ar fi înlocuit o tradiție mai veche și o explicație „etimologică” privitoare la numele Tomis, transmisă de Ovidius (*Tristia*, 3, 9, 5–10 și 33–34).

2042. Alexandru Avram, *Notes épigraphiques (VIII)*, Pontica 51, 2018, p. 407–418.

Autorul propune rectificări la câteva inscripții histriene (numerotarea în continuarea seriei precedente) nr. 29 (= ISM, I, 379), 30 (= ISM, I, 210), 31 (= ISM, I, 415), 32 (= ISM, I, 208+221). Aceste rectificări completează repertoriul unui nou (viitor) volum-*supplementum* la volumul publicat de Dionisie M. Pippidi.

O altă inscripție (nr. 33), rectificare a celei publicate în ISM, IV, 243, este prezentată mai departe, în această cronică, v. *infra*, nr. 2078.

2043. Alexandru Avram, *Eine neue Inschrift der dionysischen Speira von Histria*, Gephyra 16, 2018, p. 143154.

Inscripție identificată de către Iulian Bîrzescu în curtea unui locuitor din satul Istria. Dedicatie pentru împăratul Caracalla, mama sa Iulia Domna și guvernatorul Moesiei Inferioare, C. Iulius Quintilianus; anul 215, de către ὁμνωδοί νεώτεροι.

2044. Alexandru Avram, *Sur les pastophores de Tomis*, în vol. *La Dacie et l'Empire Romain* (v. *supra*, nr. 1968), p. 121–126. Ameliorare a inscripției ISM, II, 98; în r. 3, se propune μήτηρ παστοφόρων. Amplu comentariu epigrafic și istorico-religios.

2045. Alexandru Avram, *Le statut juridique des cités grecques de la côte occidentale de la Mer Noire à l'époque d'Auguste*, în vol. Peter Pavúk, Věra Klontza-Jaklová, Anthony Harding (eds.), ΕΥΔΑΙΜΩΝ. *Studies in Honour of Jan Bouzek*, Praga, 2018, p. 511–523.

Analiza izvoarelor privind zona istro-pontică în ultimii ani ai erei vechi și începutul erei noi, augmentată prin informații epigrafice recente, permit autorului a reconstitui situația următoare: Callatis deținea calitatea de *civitas foederata*; Histria și Odessos, eventual și Tomis, erau *civitates liberae et immunes*; dar Dionysopolis era *civitas stipendiaria*. Rămâne încă necunoscut statutul cetăților Mesambria și Apollonia.

2046. Valentin Bottez, *The gerusia of Istros*, Dacia N.S. 51, 2017, p. 223–239.

Discuție pe marginea inscripțiilor ISM, I, nr. 57, 193 și 275; în epoca imperială, această instituție era implicată în buna desfășurare a cultului imperial (vezi Dionisie M. Pippidi, s.v. *gerusia* în *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976, p. 296).

2047. Livia Buzoianu, Maria Bărbulescu, *Inscriptions fragmentaires grecques de la collection du Musée d'Histoire Nationale et d'Archéologie de Constanța (MINAC)*, în *La Dacie et l'Empire Romain* (v. supra, nr. 1968), p. 105–120.

Nouă inscripții fragmentare – de proveniență necunoscută –, aflate în patrimoniul Muzeului din Constanța. Cele mai multe sunt funerare; una pare a fi o dedicație (nr. 6), alta conține un catalog de nume (nr. 7), încă una onorifică (nr. 8). Ele își vor găsi, poate, locul într-un volum din culegerea epigrafică națională, conținând inscripțiile de proveniență nesigură.

2048. Christopher P. Jones, *An Inscription from Istros and Ovid's last Poems*, ZPE 200, 2016, p. 122–132.

Pentru inscripția de la Săcele (provenind probabil de la Istros), menționată în titlu, vezi și prezetările din BÉ, 2015, 509 (Alexandru Avram) și AÉ, 2014, 1142 (cu un rezumat al ameliorărilor propuse de C.P. Jones). Reținem doar o remarcă din articolul lui C.P. Jones (p. 127): „At the end of line 14, Avram's suggestion of ἐ[λπ/ι]δας seems clearly correct as to meaning, but the letters read by him and the editors as ἀπ[ο-] in 15 look rather like ΑΣ preceded by three letters and followed by two, so that a better division would be ἐ/[λ/πιδ]ας [δι]δούς, followed by τὰς ἀπὸ τοῦ θεοῦ Σεβαστοῦ...”.

2049. Georgy Kantor, *The Date and Circumstances of Quintus Iulius Vestalis*, ZPE 203, 2017, p. 85–91: anul 15 p.Chr., pe timpul guvernării lui L. Pomponius Flaccus; v. *infra*, nr. 2050.

2050. Florian Matei-Popescu, *Ovid at Tomis: the Early History of the Left Pontus and the Roman Rule*, *Civiltă Romană* 4, 2017, p. 17–25.

Amplă prezentare a instaurării efective a stăpânirii romane la Dunărea de Jos și a organizării provinciei Moesia; valorificarea istorică a unor inscripții recent publicate (în special inscripția de la Săcele, menționând pe Q. Iulius Vestalis; despre acesta, vezi CEPR, XXXIV (2014), nr. 1803; AÉ, 2014, 1142; BÉ, 2015, 509). Vezi p. 23: „The inscription dates moreover, in my opinion, to AD 15–16, when Flaccus had his first tenure in Moesia as *vir praetorius*. His second tenure as a consular started in 19 (the cited authors state that the inscription should rather date from this year). This was probably a special mission related to the succession crisis in the Thracian royal house. Theoretically, the inscription could also be dated to Flaccus' second tenure, but Vestalis is mentioned as being recently sent to the region” [aici, F. Matei-Popescu trimite la r. 1–6 ale inscripției]; „therefore more likely around the years 15–16, when the Laevus Pontus was formally included in the Moesia province and the census was also carried out there. Into, this context, the Histrians sent an embassy towards the new emperor [- -], probably in order to confirm their privileges given by Augustus, as thereafter Vestalis deed on imperial demand” [cu trimitere la r. 12–15 ale inscripției de la Săcele].

2051. Florian Matei-Popescu, *The Dacians from Moesia Inferior*, în vol. L. Mihailescu-Bîrliba (ed.), *Migration, Kolonisierung, Akkulturation im Balkanraum und im Osten des Mittelmeerraumes (3 Jh. v. Chr. – 6 Jh. n. Chr.)*, Konstanz, 2017, p. 139–159.

2052. Ioan Carol Opreș, *Aurélien en trois fois. Bornes miliaries à Capidava et dans le territorium Capidavense*, în vol. *La Dacie et l'Empire Romain* (v. supra, nr. 1968), p. 159–172.

2053. Annamária-Izabella Pázsint, *Between oikos and polis: the life of women in Istros, Tomis and Callatis (6th century BC – 4th century AD)*, *EphemNap* 27, 2017, p. 49–70.

2054. Constantin C. Petolescu, *Decuriones conscriptive*, *Pontica* 51, 2018, p. 421–424.

În *Lex municipii Troesmensis*, de curând cunoscută (v. *infra*, nr. 2075), membrii consiliului sunt numiți *decuriones conscriptive*. După autorul acestui articol, *decuriones* erau reprezentanții fostului *vicus*, devenit *municipium*. În schimb, *conscripti* erau reprezentanții *canabae*-lor legiunii *V Macedonica*, care s-au alăturat decurionilor municipiului (Johannes Platschek, v. *infra*, nr. 2075, traduce *conscripti* prin „Beigeordneten”).

2055. Constantin C. Petolescu, *Noi izvoare privind istoria veche a României*, *Academica* 29 (341), nr. 3 (martie), 2019, p. 48–51. Articolul este o prezentare a volumului ISM, IV, publicat, în 2015, de către Emilian Popescu. Articolul, predat la începutul anului 2016, a fost publicat după o întârziere remarcabilă; titlul aparține redacției.

Vezi și contribuția consemnată *supra*, la nr. 1988.

2056. Ligia Ruscu, *Über C. Iulius Africanus von Tomis*, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia* 63/1, 2018, p. 122–130.

Inscripție greacă din Tomis (ISM, II, 72), pusă de C. Iulius Africanus pentru fiica sa, Sossia Africana (soția lui Quietus), preoteasă a Marii Mame a Zeilor (Cybele); ea apare și într-o altă inscripție prin care își cinstește soțul (ISM, II, 71).

După autoare, personajul C. Iulius Africanus pare a fi identic cu un omonim centurion al legiunii XI Claudia, atestat la Montana în vremea lui Antoninus Pius (AÉ, 1985, 751).

2057. Marius Streinu, *De spectaculis: the organizers of the philotimiai in the Pontic regions*, *RCAN* 4, 2018, p. 120–130.

Persoanele implicate în organizarea luptelor de gladiatori în provinciile romane din zona Mării Negre: Moesia Inferior, Thracia, Bithynia et Pontus, Cappadocia.

Inscripții recent descoperite sau revizuite

(nr. 2058–2081)

2058. Loc de descoperire necunoscut. Diplomă militară, ambele tăblițe (se păstrează sârma care le unea); *tabella I* este întreagă, *tabella II* prezintă sfertul stâng fisurat (dar conexabil). Nu se indică locul de păstrare.

Werner Eck, Andreas Pangerl, *Neue Diplome aus der Zeit Hadrians für die beiden moesischen Provinzen*, *ZPE* 207, 2018, p. 219–224, nr. 1.

Transcriem textul diplomei după *extrinsecus*:

*Imp(erator) Caesar divi Traiani Parthici f(ilius) di-
vi Nervae nepos Traianus Hadrianus
Aug(ustus) pontif(ex) maxim(us) tribun(iciae) pot(estatis) IIII co(n)s(ul) III
equitibus et peditibus qui militaver-
5 unt in alis quinque et cohortib(us) octo
quae appellantur(1) I Vespasian(a) Dardanor(um)*

- et (2) *I Gal(lorum) et Pannon(iorum) et (3) I Flav(ia) Gaetulo(um) et (4) Gal(lorum) Atecorigian(a) et (5) II Hispan(orum) Aravaco(um) et (1) I Sygambro(um) veter(ana) et (2) II Bracaror(um) c(ivium) R(omanorum) et (3) I Lepidian(a) c(ivium) R(omanorum) et (4) I Flav(ia) Numid(arum) et (5) Chalciden(orum) et (6) II Lucens(ium) et (7) II Flav(ia) Britton(um) et (8) II Mattiacor(um) et sunt in Moesia Inferiore sub Ummidio Quadrato quinque et vicenis pluribusve stipendis item classicis senis et vicenis pluribusve stipendis emeritis dimissis honest(a) missione quorum nomina subscripta sunt ipsis liberis posterisque eorum civitatem dedit et conubium cum uxoribus quas tunc habuissent cum est*
- 20 civitas iis data aut si qui caelibes essent cum iis quas postea duxissent dumtaxat singuli singulas. A(nte) d(iem) XIII K(alendas) Nov(embres) C. Arminio Gallo, C. Atilio Serrano co(n)s(ulibus). Classis Flav(iae) Moesicae cui praest
- 25 Ti. Claudius Marcellus exregale C. Iulio C. f(ilius) Felici VERN et Pulchrae fil(iae) eius. Descript(um) et recogn(itum) ex tabula aenea quae fixa
- 30 est Romae in muro post templum divi Aug(usti) ad Minervam

Textul este reluat parțial (?) pe *intus*, apoi pe *tabella II extrinsecus* (bună parte din jumătatea stângă) obținând parte din numele martorilor.

Data: 19 octombrie 120.

O discuție merită indicația care urmează numelui veteranului posesor al acestei diplome, dar neluată în seamă de editori: probabil *vern(a)*; ceea ce poate să însemne nu doar „sclav crescut în casă”, ci că era localnic, din Moesia Inferior (vezi *Totius Latinitatis Lexicon consilio et cura Jacobi Facciolati, opera et studio Aegidii Forcellini, alumni Seminarii Patavini lucubratum. Tomus quartus, Patavii, MDCCCLXXI [Padova, 1771], p. 485, s.v. verna*); vezi și *Appendix Lexici Totius Latinitatis* ab Aegidio Forcellino elucubrat et in tertia editione aucti et amendati, Patavii, MDCCCXLI, p. 183, s.v. *verna*: „item de homine aliis in urbis nato”.

Despre trupele înscrise în această *constitutio*, vezi Florian Matei-Popescu, *The Roman Army in Moesia Inferior*, București, 2010, p. 167 și urm. (cu bibliografia anterioară).

Dintre acestea, ne atrage atenția în special *ala Gallorum Atecorigiana*.

Această trupă aparținuse armatei Moesiei Inferioare, unde atestările cele mai recente sunt din anul 116 (AÉ, 2006, 1863), posibil din 119 (AÉ, 2009, 1807) și acum sigur din 19 octombrie 120 (vezi și AÉ 2009, 1808; despre aceasta, vezi și nr. următor din această cronică). Apoi, câteva diplome militare, extrase dintr-o *constitutio* imperială din 17 iulie 122 (RMM, 20 = ILD, 18; AÉ, 2002, 1742 = RMD, V, 361; AÉ, 2003, 2042; AÉ, 2007, 1759), menționează această *ala*, pentru scurtă vreme, în Dacia Inferior; trupa a putut ajunge în zona daco-panonică

de conflict cu barbarii de la începutul domniei împăratului Hadrian. Florian Matei-Popescu (*Auxillaria (II)*), în vol. Ovidiu Țentea, Ioan Carol Oprea (eds.), *Near and Beyond the Roman Frontiers*, Târgoviște, 2009, p. 343–344, nr. 2; vezi și ILD, II, 919–920) atribuie acestei trupe ștampilele AL·GAL descoperite la Reci (IDR, III/4, 315) și AL·GAL de la Boroșneu Mare (IDR, III/4, 326–327).

Apartența acestei trupe de cavalerie la provincia Dacia Inferior a fost temporară. Nu după mulți ani, s-a întors în Moesia Inferior; la 20 august 127, trupa este din nou atestată în această provincie (AÉ, 2008, 1754 = RMD, IV, 241).

2059. Într-un *Appendix* la diploma prezentată la numărul precedent, Werner Eck și Andreas Pangerl (*Neue Diplome aus der Zeit Hadrians für die beiden mösischen Provinzen*, ZPE 207, 2018, p. 224–225) revin asupra unei diplome militare [două fragmente publicate în Peter Weiss, *Neue Militärdiplome*, ZPE 117, 1997, p. 239 și urm. și în Werner Eck, Peter Weiss, *Hadrianische Konsuln. Neue Zeugnisse aus Militärdiplomen*, Chiron 32, 2002, p. 461 și urm. (reunite în AÉ, 2002, 1766; preluată în RMD, V, 356); ediție ameliorată în Werner Eck, Andreas Pangerl, *Moesia und seine Truppen II. Neue Diplome für Moesia, Moesia interior und Moesia superior*, Chiron 39, 2009, p. 536 și urm.] aparținând aceleiași constituții din 19 octombrie 120. Autorii completează cu mențiunea *classici*-lor și dau o transcriere a acestei diplome fragmentare:

[Imp(erator) Caesar divi Traiani Parthici f(ilius) divi Nervae / nepos Traianus H]adria[nus Aug(ustus) pontifex maximus / trib(unicia) pot(estate) IIII / [co(n)s(ul III)] / [equitibus et peditibus qui] **militaveru**[nt in alis quinque et cohortibus / octo qua]e **appellant(ur)** / [(1) I Vespas(iana) Dard(anorum) et (2) I Gallor(um) / et Pannonio]r(um) **et** / [(3) I Flavia Gaetulor(um) et (4) Gallor(um) Atector(igiana) et (5) II Hispanor(um) Aravacor(um) et (1) I Sugambr(or)um vet(erana) et (2) I Bracar(or)um c(ivium) R(omanorum) et (3) I Lepidian(a) c(ivium) R(omanorum) et (4) I Flav(ia) Numidar(um) et (5) Chalciden(or)um sagit(tariorum) et (6) II Lucens(ium) et (7) II Flav(ia) Britt(onum) et (8) II Mattiac(or)um) et sunt in Moesia Inferiore sub Ummidio Quadrato quinis et vicens pluribusve stipendiis, item classicis senis et vicens pluribusve stipendiis emeritis dimissis honesta missione],
[quorum nomina subscripta sunt, ipsis liberis posterisque eorum civitatem dedit et conubium cum uxoribus quas tu]nc **habuissent cum est** / [civitas iis data au]t **si qui caelibes essent** / [cum iis quas postea] **duxissent dumtaxat sin**/[guli singulas].
[A(nte)]d(iem) XIII K(alendas) Nov(embres) / [C(aio) Arminio Gall]o C(aio) Atilio Serrano co(n)s(ulibus).
[Alae I Flaviae] **Gaetulor(um) cui prae(e)st** / [- Betuus] **Cilo** / [e]x gregale / [- - -]

Fragmentele de text păstrate, de la care a pornit reconstituirea, sunt transcrise cu aldine.

2060–2061. Loc de descoperire: necunoscut. Werner Eck, Andreas Pangerl, *Neue Diplomzeugnisse für die Truppen in den Donauprovinzen aus dem 2. Jh.*, ActaMN 55/I, 2018, p. 25–42.

2060. P. 26–27, nr. 1. Fragment de diplomă militară. Dimensiuni: 1,9 × 3,4 cm. Loc de păstrare: nementionat.

Intus:

[*Imp(erator) Caesar divi Nervae f(ilius) Nerva Traianus Aug(ustus)*]
 [*Germanicus Dacicus pontifex maximus.*]
 [*tribunic(ia) potestat(e) VIII, imp(erator) III, co(n)s(ul) V, p(ater) p(atriciae)*]
 [*equitibus et peditibus, qui militant in alis tri-*
 5 *bus et cohortibus septem, quae appellantur*
I Pannoniorum et Hispanorum et Aetorigiana et I
Augusta Nerviana Pacensis (miliaria) Brittonum et I Sugambrorum] **ve[t-]**
erana et I Tyriorum sagittaria et I Hispanorum veteran] **a et I**
 [*Flavia Numidarum et II Brittonum Augusta Nerviana Pa]* **cen-**
 10 [*sis ∞) et VII Gallorum et sunt in Moesia Inferiore sub A(ulo) Ca]ecilio*
[Faustino qui quina et vicena plurave stipendia meruerun] **t** etc.

Extrinsecus:

[*Descriptum et recog*] **nitum ex** [*tabula*]
 [*aenea, quae fixa e*] **st Romae** [*i[n muro]*]
 [*[post templum div]i Aug(usti) ad Min[ervam].*]

Diploma de față este copie după o *constitutio* imperială din 13 mai 105; alte extrase din aceeași *constitutio*: CIL, XVI, 50; RCZM, 10–11; AE, 2004, 1256. Guvernatorul provinciei era A. Caecilius Faustinus (PIR², C 43; B.E. Thomasson, *LP*, I, col.131, nr. 68; B.E. Thomasson, *Laterculi praesidium vol. I ex parte retractatum*, Göteborg, 2009, p. 48, nr. 20:068).

2061. P. 40–42, nr. 7, fig. 12 (fotografie). Fragment de diplomă militară. Dimensiuni neindicate.

Extrinsecus:

[*equit(ibus) et pedit(ibus), qui militaver(unt) in alis ---, quae appel(lantur) --- et*
cohortibus ---]
 [*et I Cisip]adensi[um et sunt in Moesia infer(iore)]*
 [*sub Vit]rasio Pol[lione leg(ato) XXV pluribus-]*
 [*ve stip]end(iis) eme[ritis dimissis honesta mis-]*
 [*sione], quor(um) no[mina subscripta sunt, civi-]*
 [*tatem R]oman[am, qui eorum non haber(ent)],*
 [*dedit et conubium cum uxoribus ---]* etc.

Pe *intus* se observă doar câteva litere, neînțelese de editori.

Datarea acestui fragment de diplomă se poate face, datorită prezenței numelui guvernatorului T. Pomponius Proculus Vitrasius Pollio, spre sfârșitul domniei lui Antoninus Pius (B.E. Thomasson, *LP*, col. 134–135, nr. 87; B.E. Thomasson, *Laterculi praesidium vol. I ex parte redactatum*, Göteborg, 2009, p. 50–51, nr. 20:087). Se mai cunosc trei diplome cu trupele provinciei Moesia Inferior din timpul acestui guvernator: RMD, I, 50; AE, 2006, 1213 (= CEpR, XXVI (2006), nr. 1212); AE, 2007, 1236 (8 februarie 157); AE, 2008, 1726.

2062. Loc de descoperire: necunoscut. Fragment de diplomă militară. Dimensiuni: neindicate.

Werner Eck, Niccolò Mugnai, *A New military Diploma for the Troops of Moesia Inferior (19 January 136)*, ZPE 198, 2016, p. 218–222; preluată în AE, 2016, 2015.

Extrinsecus:

[-----]
[cum is quas postea duxis]sent dumta[xat sing(uli) singulas]
[a(nte) d(iem)] XIII K(alendas) Febr(uarias)
[L(ucio) Ceionio Comm]odo, Sex(to) Vetu[leno Pompeiano co(n)s(ulibus)]
[Alae II Hisp(anorum) et Arav]acorum, [cui praest- -] Fortuna[tus, - -, ex gregale - -]
5 [Descript(um) et recognit(um) ex tabul(a) aenea, quae fixa est Romae in muro,
post templ(um) divi Aug(usti) ad Minervam].

Intus:

[Imp(erator) Caes(ar), divi Traiani Parthici f(ilius), divi Nervae nepos, Traianus Hadrianus
Aug(ustus), pont(ifex) max(imus), trib(unicia) pot(estate) XX, co(n)s(ul) III, p(ater) p(atriae),
equitib(us) et peditib(us), qui militav(erunt) in alis - - - et coh(ortibus) - - -, quae
appell(antur)- - - et II Hisp(anorum) et Aravac(or)um et - - - I Lu]s(itanorum) Cyr(enaica)
e[- - - et sunt in M]oes(ia) Inf(er)iore sub Antonio Hiber, quin(is) et vicen(is) plurib(usve)
stip]ENPIS [emer(itis) dimis(sis) hon(esta) mis(sione),
quo(rum) nom(in)a s[ubscri]pt(a) sunt, civit(atem) ded(it) et co]n(ubium) cu[m ux]or(ibus)
quas tunc habuis(sent), cum est civit(as) is data, aut, si qui caelib(es) essent - - -] etc.

Pe baza numelor consulilor (*ordinarii*; Attilio Degrassi, *I Fasti consolari dell' Impero romano dal 30 avanti Cristo al 613 dopo Cristo I*, Roma, 1952, p. 39) și a indicației din rândul precedent, diploma datează din 19 ianuarie 136; guvernator al provinciei Moesia Inferior era la acea dată Antonius Hiberus (B.E. Thomasson, *LP*, I, col. 133, nr. 79). Vezi și numărul următor.

2063. Loc de descoperire: necunoscut. Fragment de diplomă militară (*tabella I*). Dimensiuni: neindicate.

Într-un adaus la publicația de la numărul anterior, Werner Eck, Niccolò Mugnai, *A New military Diploma for the Troops of Moesia Inferior (19 January 136)*, ZPE 198, 2016, p. 221–222, propun o ameliorare a lecturii diplomei (AE, 2010, 1852; de curând preluată în AE, 2016, 2016).

[Imp(erator) Caes(ar) divi Traiani Part]hici f(ilius) divi Nerv(ae)
[nepos, Traianus Hadrianu]s Aug(ustus), pont(ifex)
[max(imus), trib(unicia) pot(estate) XX, c]o(n)s(ul) III, p(ater) p(atriae),
[pedit(ibus) et equit(ibus), qui milit(averunt) in] coh(ortibus) V, qu(ae) appell(antur)
5 [- - - - et] I Cil(icum) et I Thr(acum)
[Syr(iaca) et II Brac(ar)aug(ustanorum) et II Fl(avia)] Britt(onum) et sunt
[in Moes(ia) Inf(er)iore sub Antonio] Hiber, quin(is) et
[vicen(is) pluribusv(e) stipend(iis)] em(eritis) dim(issis) hon(esta)
[mis(sione), quor(um) nom(in)a subs(crupta) sunt, ips]is lib(eris) post(erisque) eor(um)

- 10 *[civi(tatem) ded(it) et con(ubium) cum uxor(ibus) qu(as)] tunc hab(uissent), cum [est civ(itas) is data, aut, si qui cael(ibes) es(sent)], cum i(i)s qu(as) po(stea) duxiss(ent) dumtax(at) singuli singu]las.*
A(nte) d(iem) XIII K(alendas) [Febr(uarias)]
L(ucio) Ceionio Commодо, Sex(to) Vetuleno Pompeiano co(n)s(ulibus)]
- 15 *Coh(ortis) II Brac(ar)aug(ustanorum) cui prae(e)st*
T. Statius Lupus Ris[i]no
ex centurione Ti. Claudio Claudi f. Communi Camal(a).
Descriptum et recognitum ex tabula
aenea, quae fixa est Romae in [muro],
 20 *post templ(um) divi Aug(usti) ad Min[ervam].*

Diploma datează din 19 ianuarie 136; guvernatorul provinciei Moesia Inferior era Antonius Hiberus. Vezi diploma de la numărul precedent.

Prefectul era originar din Risinum, din provincia Dalmatia. Beneficiarul diplomei, centurionul Ti. Claudius Communis, era originar din Camala, din Hispania Citerior.

2064. Loc de descoperire: necunoscut. Două fragmente, care se îmbină, dintr-o diplomă militară. Dimensiuni: 3,9 × 4,8 cm. Nu se menționează locul unde se păstrează.

Werner Eck, Andreas Pangerl, *Eine Konstitution für abgeordnete Truppen aus vier Provinzen aus dem Jahr 152*, ZPE 208, 2018, p. 229–236.

Extrinssecus:

- [Imp(erator) Caes(ar) divi Hadriani f(ilius) divi Traiani Parthic(i) nep(os) divi Nervae]*
[pronep(os) T(itus) Aelius Hadrianus Antoninus Aug(ustus) Pius pont(ifex) max(imus)],
[trib(unicia) pot(estate) XV (?), imp(erator) II, co(n)s(ul) IIII, p(ater) p(atriae)]
[equit(ibus) qui milit(averunt) in alis XI, qua]e appell[antur]
- 5 *[I Ulp(ia) cont(ariorum) et I Thr(acum) Victr(ix) e]t I Hisp(anorum) Aravac(orum)*
[et I Cannanefat(ium) c(ivium) R(omanorum) et III A]ug(usta) Thr(acum), quae sunt
[in Pannon(ia) Super(iore) sub Cla]udio Maximo, item
[I Flav(ia) Brittan(ica) ∞ c(ivium) R(omanorum)? et I T]hr(acum) sag(ittariorum)
vet(erana) et I praet(oria)
[c(ivium) R(omanorum) quae sunt in Pannonia] Infer(iore) sub Nonio
- 10 *[Macrino, item Claudia n]ov(a) miscall(ane) et I Gall(orum)*
[Flaviana, quae sunt in M]oesia Sup(eriore) sub Egrilio
[Plariano, item I Fl(avia) Gaet(ulorum)?, q]uae est in Moes-
[ia Inf(eriore) sub Fuficio Corn]uto l[egatis] etc.

Intus:

- [quinis et vicenis pluribusve stipendis emeritis dimissis honesta missione per - -]*
+++proc(uratorem) [cum essent in expeditione
[Maur(etaniae) Tingit(anae)], quor(um) no[mina subscript(a) sunt]
[civit(atem) Rom(anam) qu]i eor(um) non [haber(ent) dedit et conub(ium)]
[cum uxor(ibus), q]uas tun[c] h[abuiss(ent) cum est civit(as)]
- 5 *[i(i)s dat(a) aut cu]m i(i)s quas po[stea duxiss(ent) dum-]*
[tax(at) singulis] etc.

Încadrarea cronologică se poate face pe baza numelor guvernatorilor: *Claudius Maximus*, în Pannonia Superior (CIL, XVI, 104 din anul 154; vezi B.E. Thomasson, *LP*, col. 104, nr. 34; B.E. Thomasson, *Laterculi praesidum; Addendorum series quarta*, Opuscula Romana 30, 2005, p. 109, nr. 18:34; vezi și RGZM, 32 din anul 151); *Nonius Macrinus*, în Pannonia Inferior (B.E. Thomasson, *LP*, I, col. 113, nr. 13; B.E. Thomasson, Opuscula Romana 30, 2005, p. 110, nr. 19:13; vezi și diplomele: RMD, IV, 273; Werner Eck, Andreas Pangerl, *Neue Diplomzeugnisse für die Truppen in den Donauprovinzen aus dem 2. Jh.*, ActaMN 55 (I), 2018, p. 54–58, nr. 5, anul 151); *Egrilius Plarianus* în Moesia Superior (RMD, V, 405; v. *infra*, nr. 2065) și *Fuficius Cornutus*, în Moesia Inferior (B.E. Thomasson, *LP*, I, col. 134, nr. 85).

2065. Într-un Appendix la diploma de la numărul precedent (**2064**), la p. 236, autorii revin asupra diplomei RMD, V, 405 și completează (pe *extrinsecus*):

[equit(ibus) qui mil(itaverunt)] in alis [- quae appell(antur) - - - et I] Gall(orum) Flaviana et sunt in Moes(ia) Super(iore) sub Egr[ilio Plariano, item - - -] quae est [in Moes(ia) Infer(iore) sub Flavio Longi]no legat(is), [quinis et vicenis pluribusve stipen]dis emer[it]is dimissis honesta missione per ?] Varium C[l]ementem, proc(uratorem), cum essent in expe[dit]ione Mauretan(iae) Caesariens(is) - - -] etc.

Despre Egrilius Plarianus, vezi discuția la diploma precedentă; despre Flavius Longinus (= T. Flavius Longinus Q. Marcius Turbo), vezi B.E. Thomasson, *LP*, I, col. 134, nr. 86; B.E. Thomasson, *Laterculi praesidum vol. I ex parte retractatum*, Göteborg, 2009, p. 50, nr. 20:086.

2066. Loc de descoperire: necunoscut. Fragment de diplomă militară (de fapt, două fragmente care se unesc). Dimensiuni: 3,2 × 10,2 × 0,1 cm. Loc de păstrare: nementionat.

Werner Eck, Paul Holder, Andreas Pangerl, *Eine Konstitution aus dem Jahr 152 oder 153 für niedermösische und britannische Truppen, abgeordnet nach Mauretania Tingitana*, ZPE 199, 2016, p. 187–201 (= AÉ, 2016, 2021).

Extrinsecus:

[- - - -]
[equit(ibus) et pedit(ibus) qui milit(averunt) in alis IIII et]
[coh(ortibus) II] q[uae] appella[nt(ur)] I Vespasian(a)
Dardanor(um) et I Fl(avia) Gaetul(orum) et II Hispan(orum)
Aravacor(um) et I Gallor(um) Aetorig(iana) et
5 sunt in Moes(ia) Infer(iore) sub Flavio Lon-
gino et I Batavor(um) Marsac(orum) et I Bae-
tasior(um) quae sunt in Britann(ia) sub Cae-
se`r`nio Statiano legatis quinīs et
vicenis plurib(us)ve stipend(iis) emerit(is)
10 dimissis honesta missione [per]
[Flavium Flavianum, proc(uratorem) Mauretaniae Tingitanae] etc.

Intus:

- [Imp(erator) Cae]s(ar) divi Had[riani f(ilius) divi Traiani]
 [Part]hici n(epos) divi [Nervae pron(epos) T. Aelius]
 [Hadr]ian(us) Anto[ninus Aug(ustus) Pius, pont(ifex)]
 15 [max(imus)] tr(ibunicia) pot(estate) XV (?)
 [imp(erator) II, co(n)s(ul) IIII, p(ater) p(atriae)],
 [eq(uitibus) et] pe(ditibus) qui mil(itaverunt) [in al(is) IIII et coh(ortibus) II qu(ae)]
 [app(ellantur) I V]esp(asiana) Dar(danorum) et [sunt in Moes(ia) Infer(iore)]
 [sub F]l(avio) Longin[o et sunt in Britan-]
 20 [nia] sub Caese[r] [nio Statiano leg(at)s XXV]
 [plur(ibusve) stip(endii)s eme[r]it(is) dimis(sis) hon(esta) miss(ione) per Fl(avium)]
 [Flav]ian(um) proc(uratorem) [Mauretaniae] Tingita-
 [nae] quor(um) nom[in]a subscr(ipta) sunt civit(atem)]
 [Rom(anam) qui eor(um) n[on hab(erent) ded(it) et con(ubium) cum]
 25 [ux(oribus)] quas tun[c hab(uissent) cum est civ(itas) iis dat(a)]
 [aut cu]m i(i)s q(uas) po[st(ea) dux(issent) dumtax(at) singul(is)].
 [Alae I Vesp(asianae) Dar(danorum) cui praeest - - -]

Gubernatorul Moesiei Inferioare, pe numele-i complet T. Flavius Longinus Marcius Turbo, este un personaj bine atestat epigrafic (B.E. Thomasson, *LP*, col., 134, nr. 86; PIR², F 305). În schimb, celălalt personaj, identificat de editorii diplomei cu T. Caesernius Statius Quinctius Stianus Memmius Macrinus (PIR², C 183), este abia acum cunoscut ca legat al provinciei Britannia; în r. 7/8 (extrinsecus) și 20 (intus), *nomen*-ul guvernatorului (*Caesernius*) este scris greșit, cu *N* în loc de *R*.

Diploma datează din anul 152 sau din 153 și a fost acordată veteranilor din trupele celor două provincii (Moesia Inferior și Britannia), care participaseră la o expediție în Mauretania Tingitana; ei fuseseră *dimissi honesta missione* de către Flavius Flavianus, procuratorul acelei provincii.

2067 (= CEpR, XXVI (2006), nr. 1212). **Loc de descoperire necunoscut** (probabil în sudul Dobrogei). Două fragmente de diplomă militară (cel de-al doilea fragment este rupt în două, dar lipit), făcând parte din *tabella I*. Dimensiuni: 3,6 × 3,1 cm și 6,5 × 5,7 cm. Colecție din București

C. Chiriac, L. Mihailescu-Bîrliiba, I. Matei, *Un nouveau diplôme militaire de Mésie Inférieure*, în vol. Sven Conrad, Ralph Einicke, Andreas E. Furtwängler, Henryk Löhr, Anja Slawisch (eds.), *Pontos Euxinos*, 10. Beiträge zur Archäologie und Geschichte des antiken Schwarzmeer- und Balkanraum, Langenweibach, 2006, p. 383–390, AE, 2006, 1213. Nouă restituire: Werner Eck, Paul Holder, Andreas Pangerl, *Eine Konstitution aus dem Jahr 152 oder 153 für niedermösische und britannische Truppen, abgeordnet nach Mauretania Tingitana*, ZPE 199, 2016, p. 198–200; preluată în AE, 2016, 1366.

Extrinsecus:

[Imp(erator)] Cae(ar) divi Hadrian[i f(ilius) divi Traia]-
 [ni] Parthici nep(os) d[ivi Nervae pronep(os) T.]
 [Ael]ius Hadrianus [Antoninus Aug(ustus) Pius]
 [pon]t(ifex) max(imus) tr(ibunicia) pot(estate) X[VIII imp(erator) II, co(n)s(ul) IV,
 p(ater) p(atriae)]

- 5 [equi]tibus qui milita[v(erunt) in alis IIII quae app-]
[ell]antur I Gallo[rum Ate]ctorig(iana) et I Fl(avia) Gaetul(or)um et I]
[Ves]pas[ian(a) Dardanor(um) et II Hispan(or)um Aravac(or)um et sunt]
[in Moesia Infer(iore) sub Vitrasio Pollione leg(ato) qu-]
[inis et] vicens plu[ribusve stipendis eme-]
10 ritis dimissis hon[esta missione per Fla]-
vium Flavianum [proc(uratorem) Mauretan(iae) Tingitan(ae)]
cum essent in exp[editione Mauretan(iae) Tin]-
gitan(ae) quorum no[m]ina subscripta sunt]
civ[itatem Romanam qui eorum non haber(ent) dedit] - - -

Intus:

- [Imp(erator) Caes(ar) divi] Hadrian[fi]lii divi Traiani Par-]
[thici nep(os) divi] Nervae pr[one]p(os) T. Aelius Hadria-]
nus Ant[onin]us Aug(ustus) [Pius, pont(ificex) max(imus), tr(ibunicia) pot(estate)]
XVIII [im]p(erator) II, [co(n)s(ul) IV, p(ater) p(atriciae)],
5 equitib[us] qu[i] militav(erunt) [in alis IIII quae appell(antur)]
I Gallo[r(um) Ate]ctorig(iana) et I Fl(avia) Gaetul(or)um et I]
Vespas[ian(a) D]jardanor(um) et [II Hispan(or)um Aravac(or)um et]
sunt in [Moes]ia Infer(iore) [sub Vitrasio Pol-]
lione [leg(ato) XXV] pluribusv[e] stipend(is) emerit(is)] ---

Diploma este copie după o *constitutio* a împăratului Antoninus Pius pentru trupele Moesiei Inferioare. Completarea din lacuna r. 11 (*extrinsecus*) se face pe baza altei diplome (v. *supra*, nr. 2066).

2068. HISTRIA. Fragment de stelă cu inscripție funerară, descoperită de către Iulian Bîrzescu (membru în colectivul șantierului Histria) în curtea unui locuitor din com. Istria. Din fronton se păstrează doar o parte din marginea inferioară în relief. Dimensiuni: î = 0,325 m, lat. = 0,315 m, gros. 0,085 m. Litere înalte între 2,3–3 cm.

Alexandru Avram, *Inscription funéraire hellénistique d'Istros*, SCIVA 69, 1–4, 2018, p. 213–215, fig. 1 (fotografie).

Μίκκη Κρονίου

Ἀττάλου γυνή.

3 Κρόνιος Ἀττάλου.

Traducere (Alexandru Avram): „Mikke, fiica lui Kronios, soția lui Attalos. Kronios, fiul lui Attalos”.

După scriere, editorul datează inscripția în ultimele decenii ale secolului al IV-lea a.Chr. Numele sunt pentru prima dată atestate în cetatea Istros.

2069–2072. Alexandru Avram, *Notes épigraphiques (VII)*, Pontica 51. Supplementum V: *Koiné et mobilité artisanale entre la Méditerranée et la Mer Noire dans l'Antiquité. Hommage à Pierre Dupont à son 70e anniversaire*, Constanța, 2018, p. 335–341 (numerotarea inscripțiilor se face în continuarea seriei precedente).

În această serie a notelor sale epigrafice, sub nr. 24–27, autorul propune noi observații asupra unor inscripții din *corpus*-ul tomitan de inscripții (ISM, II, 204, 314, 407, 444), de curând revizuit (v. *supra*, nr. 2039).

2069. P. 335–336, nr. 24, fig. 1 (photo). **TOMIS.** Jumătatea dreaptă a unei plăci de calcar, terminată (în partea păstrată) în formă de *tabula ansata*. Se păstrează la Muzeul Național de Antichități – Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București.

Gr. Tocilescu, *Neue Inschriften aus der Dobrudscha*, AEM 11, 1887, p. 59, nr. 114 (cu desen ?); preluată de Iorgu Stoian, ISM, II, 204; într-un scurt comentariu din ISM, VI.2, 204 (p. 62), se arată că, în realitate, este vorba despre un fragment din *arca* unui sarcofag (vezi πύ[αλο"] sau πύ[ελο"] din r. 3/4). În prezenta serie de note epigrafice, Alexandru Avram propune o lectură ameliorată :

[- - - - -] ο καὶ Τομ]εῖτης βου-
[λευτῆς ζῶν καὶ φρῶν]ῶν κατεσκεύασεν
[ἐκ τῶν ιδίων τὸν βω]μὸν καὶ τὴν πύ-
[ελον ἐαυτῷ καὶ γυν]αικὶ Ιαματι· Χαῖρε
5 παροδεῖτα.

În încheiere, autorul observă: „Le terme πύαλος ou πύελος pour désigner le sarcophage est souvent utilisé dans les inscriptions de Tomis, notamment s’il s’agit de colons en provenance de Bithynie. Il pourrait, en effet, s’agir, dans ce cas aussi, d’un Bithynien, d’autant plus que le nom de son épouse (datif Ιαματι) a une résonance micrasiatique, peut-être même, plus exactement, bithynienne”.

2070. P. 336, nr. 25. **TOMIS.** Fragment de stelă. Văzută de Maurice Brillant în Muzeul Louvre din Paris; acum dispărută.

Maurice Brillant, *Revue de philologie* 17, 1912, p. 228 (fără fotografie); preluată în ISM, II, 314. Alexandru Avram, restituie astfel textul:

Ἀνουβ[- - - - - τὴν]
[σ]τήλην [κατεσκεύα]-
σα Βειθ[- - - - -]
μνήνη[ς] χ[άριν].

În comentariul său, Alexandru Avram arată că numele Ἀνουβίον este egiptean (atestat chiar la Tomis: ISM, VI.2, 153); numele din r. 3, Βειθ [- - -], ar fi cel al soției sau fiicei personajului din r. 1.

2071. P. 337, nr. 26. **TOMIS.** Un fragment de inscripție funerară; altădată la MNA, dar dispărută în condiții necunoscute (contrar indicației lui Iorgu Stoian, nu se mai află la MNA). Dată posibilă (Alexandru Avram): secolul al II-lea p.Chr.

Gr. Tocilescu, *Neue Inschriften aus der Dobrudscha in Rumänien*, AEM 8, 1884, p. 13–14, nr. 35 (cu desen); ISM, II, 407.

- - - - -
τει - - - - -
ρατετα - - -
ητερεσε - - -
λωνμηι τ - - -
5 εσθητεκ - - -

În r. 4/5, Alexandru Avram propune acum a restitui: λπων μὴ ι τ[- - - χαίρετε εὐφραίν] / εσθε τε κ[αὶ - - - -]; „Dans ce cas, -λων pourrait renvoyer à un anthroponyme (Ἐλπω,

Μέλων, etc.). Pour la formule finale, cf. χαίρετε εὐφραίνεσθαι τε dans IGLS, III.2 1125b = GVI 1957 ; ou χαίρετε καὶ εὐφραίνεσθαι, ὃν ἔξεστιν χρόνον, καὶ ἔρρωσθε dans une épigramme funéraire de Termessos, en Pisidie (TAM, III.1 723). Ainsi restituée, elle révèle un parfait commencement d'hexamètre [- - -] : il s'agit donc d'une épigramme funéraire”.

2072. P. 337, nr. 27. **TOMIS.** Fragment de stelă funerară (nu de arhitravă, cum a crezut primul editor: Grigore G. Tocilescu, *Neue Inschriften aus der Dobrudscha*, AEM 11, 1887, p. 54, nr. 85 (cu desen); Christo M. Danoff, *Die griechischen Inschriften aus Tomis und Kallatis (Sammlung und Beiträge)*, Viena, 1932, p. 150, nr. 201 (o datează în sec. al IV-lea p.Chr); ISM, II, 444, citită - - - αλωδε - - -, Alexandru Avram consideră că a treia literă trebuie să fi fost *alpha*, ceea ce, având în vedere aspectul funerar al piesei, invită la lectura:

[- - - -] αια ὦδε [e.g. κεῖται - - - - -].

2073–2074. Completări la ISM, VI.2, de curând apărut (v. *supra*, nr. 2039): Alexandru Avram, Constantin Chera, Virgil Lungu, *Deux inscriptions céramiques de Tomis*, în vol. N. Sharankov, Mirena Slavova (eds.), *Monuments and Texts in Antiquity and Beyond. Essays for the centenary of Georgi Mihailov (1915–1991)*, Studia Classica Serdicensia 5, Sofia, 2016, p. 371–381.

2073. P. 27–28. **TOMIS.** Vas de tip *schyphos* de epocă elenistică, descoperit în anul 1987 într-un mormânt de incinerare datând din prima jumătate a secolului I a.Chr. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța.

Pe peretele (exterior) al vasului, sub buză:

Ἑρμῆς ὁ κερπιός,
Φιλίσκῳ εὐεῖλατος
ἐφ' ἔτους.

Traducerea: „Hermes, aducător de câștig, fii propice lui Philiscos tot anul”.

Pe fund: literele ΦΙ (posibil primele două litere din numele posesorului vasului).

Editorii consideră că Philiskos era probabil un negustor tomitan.

2074. P. 28–31. **TOMIS.** Țigla romană (spartă în două bucăți, dar care se îmbină perfect, fără a afecta inscripția). Dimensiuni: 42 × 41 cm; litere înalte de 1–2,2 cm. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța.

Ματηρ πετη προ φι(λιος) του {τ}ος
† ἀγία Μαρία πετη προ {Ε} φι(λι) Ἡρ(ι)-
ιο Καβάτζου † μ {η} νήα †
† ἅγιε Φωκᾶ † ἅγιε Ἥλη

Editorii remarcă: „Le texte est d'interprétation difficile”; parțial, este scris în latină, dar cu caractere grecești. Traducere: „Maică, roagă-te pentru fiii tăi. † Sfântă Maria, roagă-te pentru fiul Herilios al lui Sabatzos. † Spre amintire. † Sfinte Foca, † Sfinte Ilie”

În r. 1, de remarcat construcția prepoziției *pro* cu acuzativul: *pro fi(lios) tuos*.

Sfântul Focas este originar din Sinope, martirizat pe timpul împăratului Traian (?) sau mai probabil în cursul persecuției lui Diocletian din anul 303; era protectorul marinarilor. În calendarul ortodox este sărbătorit pe 23 iulie (*Viețile Sfinților de peste tot anul*, Alexandria, 2003, p. 456: aducerea moaștelor Sfântului Sfințit Mucenic Foca) și este considerat de români (probabil din cauza unei confuzii lingvistice) protector contra focului (incendiilor).

2075. TROESMIS. Două table de bronz conținând *Lex municipii Troesmensis*; prezentată în cronică noastră epigrafică (CEpR, XXXVI (2016), nr. 1926), după ediția Werner Eck, *Die lex municipii Troesmensis. Ihre rechtlicher und politisch-sozialer Kontext*, în vol. Cristina-Georgeta Alexandrescu (ed.), *Troesmis. A changing Landscape. Roman and the Others in the Lower Danube Region in the First Century BC – Third Century AD. Proceedings of an International Colloquium Tulcea, 7th–10th of October 2015*, Cluj-Napoca, 2016, p. 33–46. Vezi, de asemenea, Werner Eck, *Die lex Troesmensium: ein Stadtgesetz für ein municipium civium Romanorum*, ZPE 200, 2016, p. 566–606. Prezentată în AÉ, 2015, 1252.

O ameliorare de lectură a primelor 11 rânduri din *tabella B*: Johannes Platschek, *Zur Lesung von Kap. 27 des Lex Troesmensium*, Tyche 32, 2017, p. 151–165; deja prezentată în AÉ, 2015, 1252 bis.

[---eius, qui minor annorum XXV erit, comitiis rationem non habendam (?)...
 ne... facultates ei ipsi, qui ---m petet, aut, si filius familias - --m]
 petet patri avove paterno proavove paterni
 aut patri, cuius in potestate sit, minores sint, quam |
 ut eum ad <ad>legendum <in> numero/<um?> dec(urionum) conscriptorumve esse |
 {inve eum numer(um) legi} oporteat. Eum, qui sacerdotium petet, |
 5 quot minor ann(or)um(-is) {X}XXV sit, <m>a{t}io<r>em ann(or)um </is XXV?>
 habend<u>m. |
 Quae utiq(ue) legis Iuliae de maritandis ordinibus lata<e> kap(ite) VI |
 cauta comprehensaque SVNT, quaeq(ue) utiq(ue) commentari, ex |
 quo lex Papia Popaea lata est, propositi Gn(aeo) Cinna Magno Vol(eso)
 Val(erio) |
 <Messalla> co(n)s(ulibus) IIII kal(endas) Iulias kap(ite) XLVIII cauta
 comprehensaque |
 10 [sun]t et confirmata legis P(apiae) P(opaeae) k(apite) XLIII, conservanda, qui
 quaeq(ue) |
 comitia habebit, curato.

Traducere⁵: „[... celui care este mai mic de 25 de ani nu trebuie să i se permită să candideze la alegeri (?) - - - .-; în caz că este *filius familias* (supus autorității părintești),

⁵ Traducerea lui Johannes Platschek: „[...Das jemand, der Junger als 25 Jahren ist, bei Wahlen nicht als Kandidat zugelassen werden darf (?)... Dass nicht...er selbst, der sic hum --- bewirbt, oder, wenn sic hein Haussohn um---] bewirbt, sein Vater, Großvater väterlicherseits oder Urgroßvater von seiten des väterliche Großvater, je nachdem in wessen Gewalt er sich befindet, ein Geringeres Vermögen hat, als wie essein muss, um ihn in die Gruppe der Ratsherren oder Beigeordneten (hinzu ?) zu Wählen. Dass derjenige, der sich um eine Priesterschaft bewirbt, wenn er junger als 25 Jahre ist, für älter als 25 Jahre anzusehen ist. Wer irgendeine Wahlversammlung abhält, soll dafür sorgen, dass stets dass beachtet wird, was im 6. Kapitel des Julischen Gesetzes, das über die Verheiratung der Stände ergangen ist, angeordnet und enthalten ist, und stets das, was im 48. Kapitel des commentarius, auf dessen Grundlage das Papisch-Poppaische Gesetz ergangen ist, der im Konsulat des Gnaeus Cinna Magnus und des Volesus Valerius Messala am 4. Tag vor den Kalenden des Juli veröffentlicht worden ist, angeordnet und enthalten und im 44. Kapitel des Papisch-Poppaischen Gesetzes bestätigt worden ist”.

dacă] tatăl său, bunicul sau străbunicul din partea bunicului tatălui său, care să fie în putere, are un cens mai mic decât cel necesar pentru a fi în rândul decurionilor sau *conscripti*-lor.

Că acel care solicită o preoție, dacă este mai mic de 25 de ani, să fie considerat ca fiind mai mare de 25 de ani.

Că acel care va organiza comiții, să aibă grijă să fie aplicate dispozițiile prescrise și conținute în capitolul VI din *lex Iulia de maritandis ordinibus*, precum și cele din capitolul 49 al *Comentarii*-lor din care s-a inspirat *lex Pappia Poppaea*, care a fost afișată pe când erau consuli Gnaeus Cinna Magnus și Volesus Valerius Messala cu patru zile înainte de calendarele lunii iulie și confirmată prin capitolul 44 din *lex Pappia Poppaea*”.

2076. CAPIDAVA. Fragment de bornă de calcar (*milliarium*), descoperit în anul 2011 în cursul săpăturilor de la Capidava. Î = 0,56 m, diam. 0,23–0,30 m. Litere înalte de 3–4 cm.

Mențiune: CCA, campania 2011 (Târgu-Mureș, 2012), p. 31; publicație amplă: Ioan Carol Opriș, *Aurélien en trois fois. Bornes miliaries à Capidava et dans le territorium Capidavense*, în vol. *La Dacie et l'Empire Romain* (v. *supra*, nr. 1968 și 2052), p. 159–172.

Piesa este un palimpsest; din inscripția veche se mai păstrează doar două semne (litera S de două ori); din textul ulterior, doar trei rânduri: *Imp(eratore) Caes(are) / L(ucio) D(omitio) / Aur[e-]/lianus [- - -]* (*sic*; dezacordul este remarcat și pe miliarul de la Topalu).

2077. SVCIDAVA (Dunăreni, jud. Constanța). Lespede de calcar poros, descoperită în anul 1993 pe platoul situat la sud-vest de fortificația de la Muzait–Dunăreni; lipsă partea de sus și parte din colțul stâng de jos. Dimensiuni: 0,61 × 0,52 × 0,10 m. Litere înalte între 1,5–4,5 cm (fig. 3).

Maria Bărbulescu, Alexandru Barnea, *Cuneus equitum stablesianorum la Sucidava (Moesia Secunda)*, Pontica 51, 2018, p. 425–433 (cu o fotografie excelentă).

[- - - - -] IN

Romano tradi-

ditet factus do<m>-

mesticus protec-

5 *tor fuit an(nis) CIII pro[m]-*

otus ad Sucid[a]v(am) gessit

an(no) I cuneo eq(uitum) II Stab(lesianorum),

qui vix(it) an(nis) XLV m(ensibus) X d(iebus)

X, fato munos compl-

10 *[e]vi(t), in rebus su[i]s diss-*

[ces]sit, cui benemerito

(hoc) mo(numentum) fecit Flavius Melites

[conc]ives eius. Vale via[t(or)]!

Indicația din primele rânduri, *in Romanico cotradidit* arată că, în rândurile pierdute, era înscrisă o misiune îndeplinită poate dincolo de Dunăre, *in solo barbarico*; astfel, înțelegem de ce *Romano* (adjectiv) nu mai este însoțit de un substantiv. În r. 5, **CIII**, este de fapt numeralul VIII, numărul anilor cât a servit ca *protector*. Formațiunea militară menționată apare în *Notitia Dignitatum* (Or. XL, 10, *sub dispositione viri spectabilis ducis Moesiae Secundae*) cu numele (17) *cuneus equitum Stablesianorum Sucidava*, fiind o confirmare a localizării

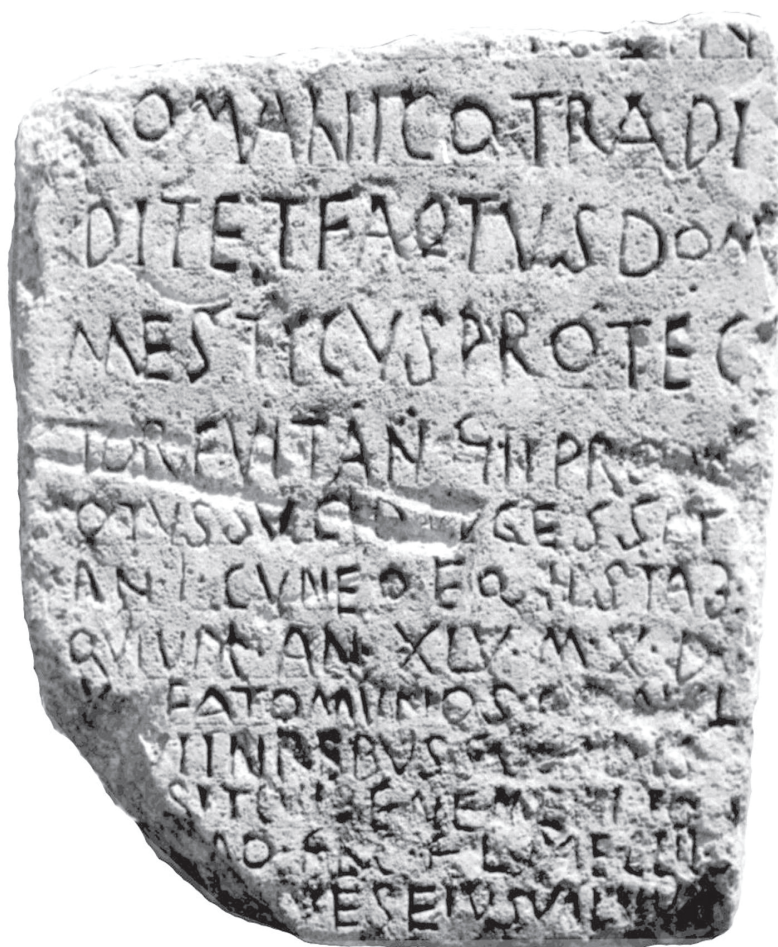

Fig. 3. Inscripția de la Sucidava, Dobrogea (reproducere după editori).

Sucidavei dobrogene la locul descoperirii inscripției. Alți doi *cunei* cu acest nume mai apar în Dobrogea (dar în provincia *Scythia*!) la Cius și Beroe (*Notitia Dignitatum*, Or. XXXIX, 14–15; vezi *Fontes*, II, p. 208–211). Trupa de la Sucidava apare în inscripție *cuneus eq(uitum) II (secundorum) Stab(lesianorum)*, spre a-l diferenția de alt *cuneus* din provincie.

2078. Conacu (fost Beșaul, aproape de Medgidia). Fragment de bloc de marmură, cu inscripție bilingvă (latină și greacă). Dimensiuni: 0,18 × 0,22 × 0,05 m. În r. 1 (păstrat = r. 3 reconstituire), ligatura *E+T*.

ISM, IV, 243. Revizuire: Alexandru Avram, *Notes épigraphiques (VIII)*, Pontica 51, 2018, p. 416–417, nr. 5 (v. *supra*, nr. 2052).

[*Imp. Caesar, divi M. Antonini Pii Germanici Sarmatici fil.*]

[*divi Commodi fratri, divi Antonini Pii nep., divi Hadriani pronep.*]

[divi Traiani Part]hici et divi [Nervae abnep., L. Sept. Severo Pio Pert.]

[Arab. Adiab. Au]g. Imperat[ori - - - - -]

- 5 [Αὐτοκράτορι Καίσαρι] θεοῦ Μ[άρκου Ἀντωνεῖνου Εὐσεβοῦς Γερμανικοῦ]
[Σαρματικοῦ υἱῶ, θεοῦ Κομμόδου ἀδελφῶ, θεοῦ Ἀντωνεῖνου Εὐσεβοῦς]
[ἀπογόνῳ, θεοῦ Ἀδριανοῦ ἐκγόνῳ, θεοῦ Τραιανοῦ Παρθικοῦ καὶ θεοῦ Νέρουα]
[ἀπογόνῳ, Λ. Σεπτιμίῳ Σεουήρῳ Εὐσεβεῖ Περτίνακι Ἀραβικῶ Ἀδιαβηνικῶ]
[Σεβαστῶ, αὐτοκράτορι τῷ - - - - -]

Inscripția, astfel reconstituită, este o dedicație pentru Septimiu Sever și fiii săi.

2079. Urluchioi (la sud-vest de Techirghiol). Stelă de calcar; în registrul superior, reprezentarea Eroului cavaler.

CIL, III, 13743 (= ISM, II, 266; ISM, III, 237). Vezi și Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, *Quelques remarques sur une inscription du territoire de Callatis (Mésie Inférieure)*, în vol. Dilyana Boteva-Boyanova, Peter Delev, Julia Tzvetkova (eds.), *Society, Kings, Goods. In memoriam Professoris Margaritae Tachevae*, Jubilaeus 7, Sofia, 2018, p. 431–434.

D(is) M(anibus)

Aur(elio) Daleni ex vico A[m]-

[l]aidina et q(uondam) prae-
torianorum,

5 *Aurelia Uthis*

[u]xor eius titu-

lum de suo m(erenti) [p(onendum)] c(uravit).

În edițiile precedente, numele defunctului a fost înțeles „Aurelius, fiul lui Dalenus”. Dar Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba consideră, pe bună dreptate, că personajul purta nume roman (*nomen* și *cognomen*; doar slujise în garda pretoriană!), iar completarea în r. 2 trebuie să fie în cazul dativ – deci numele acestuia trebuie să fie (în nominativ) *Aur(elius) Dalenis*; totuși, numele se poate întregi și la genitiv: *D(is) M(anibus) Aur(elii) Daleni* („Zeilor Mani ai lui Aurelius Dalenus”). Având în vedere gentiliciul *Aurelius*, inscripția poate data din secolul al III-lea; lipsa *praenomen*-ului pledează pentru aceeași datare. Defunctul era, la origine, un pelerin traco-get (vezi toponimul *Amlaidina*, precum și numele soției sale). Despre barbari daco-geți ajunși în garda pretoriană, vezi măcar inscripția pretorianului *M. Ulp(ius) Romanus*, mort la doar 35 de ani, înmormântat la Brigetio (IDRE, II, 273), precum și diplomele militare acordate foștilor pretorienii *M. Aurelius Senecius*, din *Zermizegetua* (RGZM, 59, din 7 ianuarie 226) și *M. Aurelius Deciani fil(ius) Decianus*, originar (*ex*) *colonia Malvese ex Dacia* (CIL, XVI, 144 = IDRE, I, 188).

2080. Ostrov (jud. Constanța, aproape de Durostorum). Capac de disc de oglindă din plumb, cu aceeași iconografie ca și piesa descoperită la Ilișua (vezi Dan Dana, «*Bonjour, madame!*» sur le couvercle d'un miroir : nouvelle inscription grecque d'Ilișua sur instrumentum, Revista Bistriței 29, 2015, p. 113–122 = CEPR, XXXV (2015), nr. 1866).

Inscripție greacă: Κυρία / καλῇ (p. 53).

Dan Dana, *De nouveau sur le miroir d'Ilișua avec inscription „Bonjour, madame”: une autre pièce issue du même atelier*, *Revista Bistriței* 30–31, 2016–2017, p. 52–55.

2081. Ostrov (jud. Constanța, aproape de Durostorum). Gemă din lapislazuli, descoperită fortuit (fig. 4).

Dan Deac, Radu Petcu, *A magical amulet from Durostorum (Moesia Inferior)*, *Tyche* 32, 2017, p. 7–14 + Taf. 3–4.

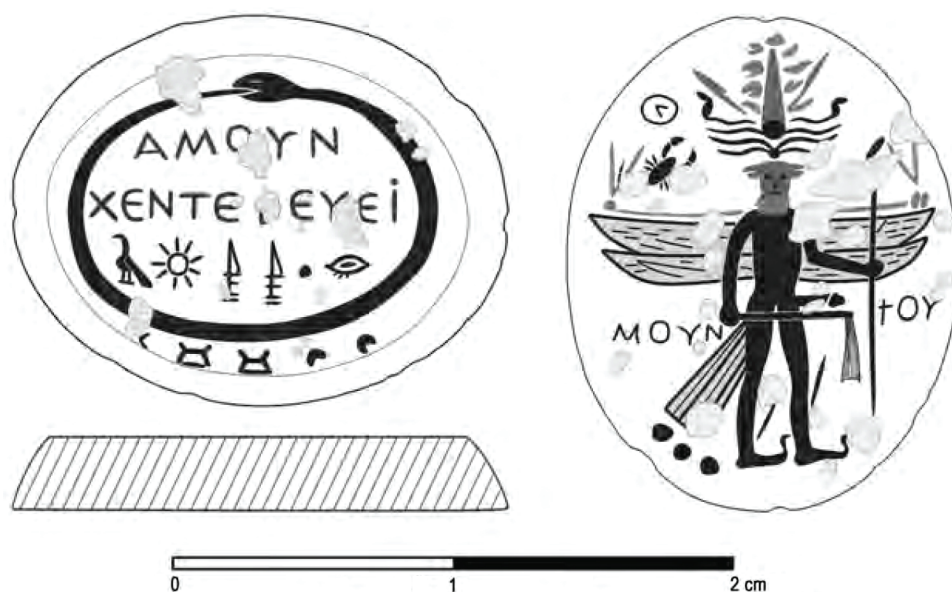

Fig. 4. Gema de la Ostrov (desenul reprodus după editori).

Pe o față are reprezentarea zeului *Pantheos* („cu cap de Bes”): înaripat, spre dreapta, dar cu fața spre privitor; în mână stângă ține un sceptru lung, în dreapta o faclă; mai jos, inscripția MOYN TOY (tâlcuită drept „zeul leu”). Pe cealaltă parte apare inscripția greacă încadrată într-o elipsă AMOYN / XENTE IEYEI („Amon cel dintâi”), având dedesubt un rând de pseudo-hieroglifice.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Graphite céramique du camp de Buciumi (d’après Dávid Petruț, *Pottery and military Life*, Cluj-Napoca, 2018, p. 60, pl. 7/1).

Fig. 2. Inscription de Tomis, ISM, II, 107 = ISM, VI.2, p. 30 (détail).

Fig. 3. Inscription de Sucidava, Dobroudja (photo reproduite d’après les éditeurs).

Fig. 4. Pierre gravée d’Ostrov, territoire de *Durostorum* (dessin reproduit d’après les éditeurs).